

**ЛЕКЦІЇ
З СИСТЕМАТИЧНОЇ
ТЕОЛОГІЇ**

Генрі Кларенс Тіссен

**LECTURES
IN
SYSTEMATIC THEOLOGY**

by
HENRY CLARENCE THIESSEN

Revised by
VERNON D. DOERKSEN

Translated into Ukrainian by
LEONID M. KOROWNYK

PUBLISHER
SEND International of Canada
UNIT 1, 22423 Jefferies Road, RR 3, Komoka,
Ontario NOL 1RO Canada

ВДЯЧНІСТЬ

Передусім, я вдячний Богові за насагу та змогу перекласти цей цінний теологічний твір українською мовою.

Я особливо зобов'язаний д-рові Леандеру Ремпелу, канадському директорові місії СЕНД Інтернешинал, за його великодушність і невтомне зусилля з метою плідного завершення цієї справи.

Щиросердна подяка Богові за менонітських предків, які залишили таку багату духовну спадщину для наших людей в Україні, і за автора цієї книги, д-ра Генрі К. Тіссена.

Я також висловлюю вдячність тим особам, які відіграли важливу роль у цьому проекті, однак бажають залишитися безіменними.

Нехай добрий Господь освятить це зусилля, щоб прославити Своє ім'я і зміцнити Свою Церкву.

Леонід М. Коровник

ACKNOWLEDGEMENTS

First of all, I am grateful to God for providing me with physical stamina and enabling me to translate this valuable theological work into the Ukrainian language.

I am especially indebted to Dr. Leander Rempel, SEND International Canadian Director, for his magnanimous spirit and tireless effort to bring this undertaking to a fruitful completion.

A sincere thank you to God for the Mennonite forefathers who left such a rich spiritual heritage for our people in Ukraine and for the author of this book, Dr. Henry C. Thiessen.

I also express my gratitude to those individuals who played a major role in this project but wish to remain anonymous.

May the good Lord sanctify this endeavour to glorify His name and to edify His church.

Leonid M. Korownyk

ЗМІСТ

Пролегомена
Вступні (підготовчі) пояснення.....viii

Розділ

- I. Природа і необхідність теології 1
II. Можливість і поділи теології.....7

ЧАСТИНА I. ТЕЇЗМ

- III. Визначення і буття Бога.....23
IV. Нехристиянські світогляди.....32

ЧАСТИНА II. БІБЛІОЛОГІЯ

- V. Святе Писання: втілення Божественного
об'явлення.....43
VI. Істинність, достовірність і канонічність книг
Біблії.....50
VII. Натхнення Писань.....62

ЧАСТИНА III. ТЕОЛОГІЯ

- VIII. Природа Бога: сутність і атрибути.....75
IX. Природа Бога: єдність і триєдність 90
X. Декрети Божі.....101
XI. Діла Божі: творення.....112
XII. Діла Божі: Його суверенна влада.....120

ЧАСТИНА IV. АНГЕЛОЛОГІЯ

- XIII. Походження, природа, гріхопадіння
і класифікація ангелів.....133
XIV. Діло і призначення ангелів.....144

ЧАСТИНА V. АНТРОПОЛОГІЯ

- XV. Походження і первісний характер людини.....151
XVI. Єдність і постійна конституція людини.....158
XVII. Гріхопадіння людини: тло і проблеми.....168

XVIII. Гріхопадіння людини: факт і безпосередні наслідки.....	178
XIX. Гріхопадіння людини: приписування вини і расові наслідки.....	185
XX. Гріхопадіння людини: природа і кінцеві наслідки гріха.....	191

ЧАСТИНА VI. СОТЕРІОЛОГІЯ

XXI. Мета, план і метод Божий.....	199
XXII. Особа Христа: історичні погляди і передвтілений (преінкарнаційний) стан.....	206
XXIII. Особа Христа: приниження Христа.....	211
XXIV. Особа Христа: дві природи і характер Христа.....	219
XXV. Діло Христа: Його смерть.....	229
XXVI. Діло Христа: Його воскресіння, вознесіння і звеличування.....	243
XXVII. Діло Святого Духа.....	251
XXVIII. Вибрання і покликання.....	257
XXIX. Навернення.....	268
XXX. Виправданя і відродження.....	275
XXXI. Поєднання з Христом і усиновлення.....	282
XXXII. Освячення.....	287
XXXIII. Наполегливість.....	294
XXXIV. Засоби благодаті.....	300

ЧАСТИНА VII. ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ

XXXV. Визначення і заснування Церкви.....	309
XXXVI. Заснування Церкви, спосіб заснування і організація Церков.....	315
XXXVII. Постанови Церкви.....	323
XXXVIII. Місія і призначення Церкви	330

ЧАСТИНА VIII. ЕСХАТОЛОГІЯ

XXXIX. Особиста есхатологія і важливість другого приходу Христа.....	337
XL. Другий прихід Христа: природа Його приходу і ціль Його приходу на повітрі.....	344

XLІ.	Другий прихід Христа: ціль Його приходу на землю і період між підхопленням та об'явленням.....	355
XLІІ.	Час Його приходу до Тисячолітнього царства.....	364
XLІІІ.	Час Його приходу - доскорботний.....	370
XLІV.	Воскресіння.....	380
XLV.	Суди.....	387
XLVI.	Тисячолітнє царство	395
XLVII.	Завершальний стан.....	400
Примітки.....		405
Бібліографічний покажчик.....		415
Предметний покажчик.....		425
Про автора.....		439

ПРОЛЕГОМЕНА ВСТУПНІ (ПІДГОТОВЧІ) ПОЯСНЕННЯ

Упродовж 30 років "Лекції з систематичної теології" д-ра Тіссена використовувалися як зразковий підручник у біблійних інститутах, коледжах і семінаріях у Сполучених Штатах Америки й усьому англомовному світі. Безсумнівно, широке схвалення, яким відзначається цей твір, було частково завдяки ретельному і всебічному вживанню Святого Писання, його диспенсаційному підходу до теології. У світлі сучасних богословських напрямів і наголошувань та нещодавніх досліджень у різних галузях бібліознавства, осучаснення матеріалу здається виправданим.

Для того щоб зберегти його основний стиль і структуру, загальна організація і поділ залишаються по суті незмінними, за винятком додаткового розділу про Святого Духа й секції про особисту есхатологію. Кілька частин, таких як натхнення, вибрання, передбачення, демони, приписування гріха і вчення, що Христова Церква буде підхоплена ПЕРЕД Великою Скорботою, були досить докладно виправлені. Решта частин дбайливо перевірена з відповідними змінами, викресленнями, додатками. Цитати з багатьох старіших джерел викреслені на користь новішого матеріалу, додано вибрану бібліографію. Читач помітить включення багатьох додаткових біблійних посилань. Тоді як у первісному творі використовувався Стандартний Переклад Біблії, у цьому, переглянutoму й виправленому виданні, використовується Нова Американська Стандартна Біблія.

Такого перегляду й виправлення неможливо було б досягнути без допомоги великого колективу людей. Я з вдячністю визнаю особисте почуття обов'язку перед колегами педагогічного факультету Богословської Семінарії Талбот за їхнє заохочення і за корисні поради; подяка моїй родині за її корисну молитовну підтримку: моїй дружині Джозефіні та моїй мамі Рут Дерксен за їхню працю любові - друкування і правлення коректури рукопису в його різних стадіях; установі Локман за дозвіл обширно цитувати з Нової Американської Стандартної Біблії; моєму батькові Давидові Дерксену за те, що він з дитинства вселяв в мене любов до біблійної теології.

Сподіваюся, що нашому Небесному Отцеві сподобається використання цієї книги для Його слави.

Вернон Д. Дерксен

Ла Мірада, Каліфорнія, 1979

I

ПРИРОДА І НЕОБХІДНІСТЬ ТЕОЛОГІЇ

Упродовж поколінь теологія вважалася за королеву наук, а систематична теологія за корону королеви. Сама теологія – це наука про Бога і Його діла, систематична теологія – це систематизування відомостей цієї науки. Дехто заперечує, що теологія – це наука, сумніваючись у тому, чи ми здатні зробити якісь висновки в цій галузі, які можна було б вважати за певні й остаточні. Через великий вплив поточної філософії прагматизму сучасний богослов починає з авторитетної заяви, що в теології, як і в усіх інших галузях дослідження, віра ніколи не повинна виходити за межі формулювання гіпотези; її не можна висловлювати як щось таке, що вважається постійним і остаточним. Відкинувши Біблію, як безпомилкове і непогрішиме Боже Слово, визнавши погляд, що все перебуває в постійній зміні, ліберальні богослови вважають, що небезпечно формулювати якісь постійні погляди про Бога і богословську правду. Однак євангельські богослови вважають, що у світі є дещо стале, постійне. Вони вказують на регулярність небесних тіл, на закони природи й науку математики як на основні докази цього переконання. Наука може піддавати сумніву навіть регулярність законів, але досвідчений віруючий в Бога бачить у цих так званих нерегулярностях втручання Бога та вияви Його чудотворної сили. Він твердить, що якщо усвідомлювання Божественного об'явлення є поступове, саме об'явлення є таке стале, як сама праведність і правда Бога. Тому він вірить у можливість теології і систематичної теології, ставить до них з такою ж прихильністю, як і стародавні народи. Навіть сучасний студент, який ще не сформулював своїх богословських переконань, має досить певні погляди щодо найважливіших питань цієї галузі. Привід для цього знаходиться в його власній розумовій і моральній конституції. Але яка ж природа теології?

I. ПРИРОДА ТЕОЛОГІЇ

Термін “теологія” в наші дні вживається як у вузькому, так і в широкому значенні. Він походить із двох грецьких слів: “теос” і “логос”, перше означає “Бог”, наступне – “слово”, “бесіда”,

“доктрина”. У вузькому значенні теологію можна визначити як доктрину про Бога. В широкому і більш звичайному значенні цей термін почав визначати всі християнські доктрини, не лише специфічну доктрину про Бога, а й інші, що пов’язані з відносинами, які Бог має із всесвітом. У цьому широкому значенні теологію можна визначити як науку про Бога і Його ставлення до всесвіту. Для додаткового в’яснення цієї ідеї слід звернути увагу на взаємозв’язок теології з етикою, теології з релігією, теології з філософією.

А. Теологія та етика

Психологія займається питанням манери, етика – питанням поведінки. Це правдиво як стосовно філософії, так і християнської етики. Психологія досліджує манеру **ЯК** і **ЧОМУ**, а етика досліджує моральну якість поведінки. Етика може бути як зображувальною, так і практичною. Зображувальна етика перевіряє людську поведінку в світлі якогось стандарту правильності або неправильності; практична ж етика закладає фундамент у зображувальній етиці, однак більш специфічно наголошує на мотивах для прагнення жити відповідно до такого стандарту. В усякому разі, філософська етика розвивається на чисто натуралістичній основі, не має доктрини щодо гріха, Спасителя, викуплення, духовного відродження, перебування Бога в людині і не дає змоги досягнути цієї мети.

Християнська етика дуже відрізняється від філософської. Вона більш охоплююча в тому, що включає обов’язки у ставленні до Бога, тоді як філософська етика обмежена обов’язками між людьми. Крім того, вона відмінна у своєму мотивуванні. У філософській етиці виявляються мотиви гідонізму, утилітаризму, перфекціонізму, або їхнє поєднання, як у гуманізмі; в християнській етиці мотивом є прихильність і охоче підпорядкування Богові. Отже, в теології міститься значно більше того, що є християнською етикою. Вона також включає доктрини про Трійцю, творення, провидіння, гріхопадіння, втілення, викуплення і есхатологію. Проте, жодна з них власне не належить етиці.

Б. Теологія і релігія

Термін “релігія” вживається в багатьох випадках. Він може використовуватися в дуже загальному значенні відносно будь-якого поклоніння чи служіння Богові, божкові чи божкам. Його можна вживати в певних формах поклоніння Богові чи божкові. Він може означати відданість або вірність будь-якому чи будь-чому. В більш специфічному значенні цей термін стосується будь-якої особливої

системи віри чи поклоніння. Бути релігійним – означає усвідомлювати чи відчувати існування верховної істоти й жити в світлі вимог тієї верховної істоти. Християнська релігія обмежена до біблійного християнства, до правдивої релігії, що викладена в Святому Писанні. Це усвідомлення буття правдивого Бога і нашої відповідальності відносно Нього. Але яке відношення між теологією і релігією?

Це відношення між теологією і релігією стосується наслідків у різних сферах, проте викликаних тими самими причинами. У сфері систематичного мислення факти щодо Бога і Його ставлення до всесвіту приводять до теології; у сфері індивідуального і колективного життя вони приводять до релігії. Інакше кажучи, в теології людина міркує про Бога і всесвіт, у релігії вона висловлює себе у відношеннях і діях тих наслідків, які викликають в ній ці думки.

В. Теологія і філософія

Теологія і філософія мають практично ту саму мету, але дуже різняться в своєму підході й методі досягнення тієї мети. Вони прагнуть всебічного погляду на світ і життя. Тоді як теологія починається з віри в буття Бога та ідеї, що Він є причиною всіх речей, окрім гріха, філософія починається з якоїсь іншої даної речі й ідеї, яка достатня, щоб пояснити існування всіх інших речей. Для деяких стародавніх народів цими речами були вода, повітря, вогонь; для інших – розум або ідеї; ще для інших – природа, особистість, життя чи щось інше. Теологія не починається просто з віри в буття Бога, вона твердить, що Він люб'язно об'явив Себе. Філософія заперечує обидві ці ідеї. З ідеї про Бога і на основі дослідження Божественного об'явлення богослов розширює свій погляд на світ і життя; філософ же розширює свій погляд на світ і життя на основі даної чи передбачуваної речі і властивих їй сил.

Таким чином зрозуміло, що теологія опирається тільки на міцну об'єктивну основу, тоді як філософія опирається тільки на припущення і спекуляції філософа. Проте філософія має певну підтримку для християнської позиції. На основі сумління філософ може наводити докази на користь Бога, свободи і безсмертя. Крім того, вона виявляє йому недостатність причини розв'язувати питання буття. Тоді як богослов цінує всю реальну допомогу, яку отримує від філософії, він швидко дізнається, що філософія не має дійсної теорії походження, ані догматів про провидіння, гріх, спасіння чи кінцеве завершення. Тому що всі ці концепції виявилися життєвими для відповідного погляду на світ і життя, богослов неухильно наближається до Бога і до об'явлення, яке Бог дав про

Себе, для пояснення цих доктрин. Нарешті, філософія знайомить його з поглядами невіруючої людини. Філософія є тим для невіруючого, чим християнська віра для віруючого, невіруючий дотримується її з тією самою наполегливістю, з якою віруючий дотримується своєї віри. Ось тому збагнути філософію людини – означає заволодіти ключем до розуміння її, до взаємин з нею (Дії Ап. 14:17; 17:22-31). Християнин повинен усвідомити, що філософія не приведе людину до Христа. Апостол Павло пише: “Світ мудрістю не зрозумів Бога” (1 Кор. 1:21), і знову: “А ми говоримо про мудрість між досконалими, але мудрість не віку цього, ані володарів віку цього, що гинуть, але ми говоримо Божу мудрість... яку ніхто з володарів цього віку не пізнав; коли б пізнали були, то не розп’яли б вони Господа слави!” (1 Кор. 2:6-8).

II. НЕОБХІДНІСТЬ ТЕОЛОГІЇ

Навіть ті, що відмовляються формулювати свої богословські переконання, мають досить певні погляди щодо найважливіших предметів теології. З цього виходить, що якимось богословське вірування необхідне. Це завдяки характерові людського інтелекту і специфічним обставинам життя. Тому коротко розглянемо причини цієї необхідності, особливо звертаючи увагу на їх необхідність для християнина.

А. Організаторський інстинкт інтелекту

Людський інтелект не задовольняється лише нагромадженням фактів; він постійно прагне об’єднувати і систематизувати свої знання. Розум не задовольняється тим, що він просто може виявляти певні факти про Бога, людину та всесвіт; він хоче знати, які є зв’язки між цими особами й речами та організовувати свої відкриття в певну систему. Розум не задовольняється фрагментарним знанням; він прагне організувати це знання, зробити з нього висновки.

Б. Поширюючий характер невіри цього віку

Небезпеки, що загрожують Церкві, походять не від науки, а від філософії. Цей вік значною мірою насичений атеїзмом, агностицизмом, пантеїзмом, унітаризмом. Всі рівні життя, політичні, торговельні, освітні чи суспільні, проникли невір’ям. Християнин завжди повинен “бути готовим на відповідь кожному, хто запитає” його, “дати рахунок про надію”, яку він має (1 Петр. 3:15). Якщо дитина Божа не стоїть міцно на певній основі, вона буде немов малюк, “що хитається і захоплюється від усякого вітру науки” (Еф. 4:14). Ми повинні мати організовану систему думки, щоб

послідовно захищати нашу віру. Коли цього не зробимо, будемо у владі тих, хто має таку систему. Біблія подає послідовний погляд на світ і забезпечує нас відповідями на великі проблематичні питання, з якими філософи стикалися протягом багатьох поколінь.

В. Характер Писань

Біблія для богослова, що й природа для вченого, є тілом неорганізованих або тільки частково організованих фактів. Бог не вважав за потрібне написати Біблію у вигляді систематичної теології; ось тому треба зібрати докупи розпорошені факти, згрупувати їх за логічною системою. Певна річ, є такі доктрини, що обмірковуються за певною докладністю в одному контексті, та жодна з них не розглядається в ньому вичерпно. Візьмімо, як приклад, повністю розглянуті доктрини чи теми в одному уривкові: значення смерті Христа в п'яти жертвоприношеннях у Книзі Левит 1-7; якості Божого Слова в Пс. 19 і 119; вчення про всюдиприсутність і всезнання Бога в Пс. 139; страждання, смерть і звеличення слуги Господнього в Книзі Іс. 53; повернення Ізраїлю його землі і відновлення поклоніння в храмі в Єз. 40-48; провіщення, що стосуються часів поган в Дан. 2, 7; повернення Христа на землю, події, безпосередньо пов'язані з Ним в Зах. 14; Об. 19:11-22:6; догмат про особу Христа в Ів. 1:1-18; Фил. 2:5-11; Кол. 1:15-20; Євр. 1:1-4; вчення Ісуса про Святого Духа в Ів. 14-16; статус християн, що походили з поган, з посиланням на Мойсеїв закон в Діях Ап. 15:1-29; Гал. 2:1-10; вчення про виправдання вірою в Рим. 1:17-5:21; теперішній і майбутній стан Ізраїлю як народу, в Рим. 9-11; питання дарів Духа в 1 Кор. 12,14; характер любові в 1 Кор. 13; вчення про воскресіння в 1 Кор. 15; природа Церкви в Еф. 2, 3; досягнення віри в Євр. 11; проблема страждання в книзі Йова і в 1 Петра. Теми в цих уривках розглядаються з певною докладністю, однак жодна з них не розглядається вичерпно. Ось тому, бажаючи знати всі факти щодо якоїсь теми, необхідно зібрати розпорошене вчення, скласти його в логічну, гармонійну систему.

Г. Розвиток розумного християнського характеру

На цю тему існує два помилкові погляди: (1) між вірою людини та її характером є мало або й немає жодного зв'язку, і (2) теологія має мертвотний вплив на духовне життя. Ліберал іноді звинувачує ортодоксального християнина в абсурді змагання за традиційні переконання церкви, тоді як він живе як невіруючий. Його кредо, він твердить, не має впливу на його характер і поведінку. Ліберал, з іншого боку, намагається досягнути доброго життя і без правовірного кредо. Як же ми відповімо на це звинувачення? Просто

інтелектуального прийняття ряду догм не вистачить, щоб мати духовні наслідки. На жаль, у багатьох людей немає нічого, крім інтелектуальної лояльності до правди. Але правдива віра, що включає інтелект, чутливість і волю, дійсно має вплив на характер і поведінку. Люди діють відповідно до того, як вони насправді вірують, а не відповідно до того, що просто вдають, що вірують.

А що теологія має мертвотний вплив на духовне життя, це правдиво тільки тоді, коли ця тема розглядається просто як теорія. Якщо вона пов'язана з життям, теологія не матиме мертвотного впливу на духовне життя. Навпаки, вона буде провідником для розумного мислення про релігійні проблеми і спонукою до святого життя. Як же інакше могли б подіяти правильні й вичерпні погляди про Бога, людину, гріх, Христа, небо і пекло? Теологія не тільки навчає, яким життям ми повинні жити, а спонукує жити таким життям. Варто звернути увагу, що часто важливі догматичні правди приховані в практичних частинах Писання (пор. втілення, 2 Кор. 8:9; Фил. 2:5-11). Теологія не просто вказує на норми поведінки, а й подає мотиви для намагання жити відповідно до цих норм.

Г. Умови для ефективного християнського служіння

Християни повинні знати християнські доктрини. Христос і Його апостоли проповідували їх (Мр. 4:2; Дії Ап. 2:42; 2 Тим. 3:10), і нас закликають проповідувати вчення (2 Тим. 4:2; Тита 1:9). Віруючі, ґрунтовно ознайомлені зі Словом Божим, зможуть бути ефективними християнськими працівниками й непохитними захисниками віри. Коли будемо знати, у що ми віруємо, зможемо чинити опір атакам ворога, йти вперед у перемозі, яка приготована для нас у Христі.

II

МОЖЛИВІСТЬ І ПОДІЛИ ТЕОЛОГІЇ

Вказавши на необхідність теології, подамо тепер докази для можливості теології, пізніше вкажемо на звичайні поділи в галузі теології.

I. МОЖЛИВІСТЬ ТЕОЛОГІЇ

Можливість теології виникає з двох речей: об'явлення Бога і обдарування людини. Об'явлення Бога приймає дві форми: загальну і особливу. Обдарування людини є дwoяке: розумове і духовне.

A. Об'явлення Бога

Паскаль говорив про Бога, як *Deus Absconditus* (як про захованого Бога), він також твердив, що цей захований Бог об'явив Себе, тому Його можна пізнати. Це правильно. Бузсумнівно, Бога не можна було б пізнати, коли б Він Себе не відкрив. Що ж тоді треба розуміти під "об'явленням"? Об'явлення – це той Божий акт, за допомогою якого Він виявляє Себе чи повідомляє розум про правду, через що виявляє Своему створінню те, чого неможливо було б знати в жодній іншій спосіб. Об'явлення може відбутися в одному миттєвому акті. Воно може тривати довший період часу; це повідомлення про Бога і Його правду людський розум може сприймати в різних ступенях повноти.

Формальні докази про буття Бога викладені в наступному розділі, але обмірковування Божого об'явлення є істотне для доказів Його буття. Щоб довести можливість теології, спочатку потрібно розглянути об'явлення як загальне, так і особливе.

1. Загальне об'явлення Бога. Воно знаходиться в природі, історії, сумлінні. Передається за допомогою природних явищ, що відбуваються в природі або в ході історії; стосується всіх розумних створінь взагалі і доступне всім; його метою є задовольняти природну потребу людини, переконувати душу шукати правдивого Бога. Кожна з цих трьох форм об'явлення заслуговує стислого обмірковування. По-перше, об'явлення Бога в природі. Всі натуралісти, що відкидають саму ідею про Бога, стверджують, що природа самодостатня і самопояснююча, не бачать об'явлення Бога

в природі. Також пантеїсти не бачать якогось правдивого об'явлення Бога в природі. Деякі з них ототожнює Бога з "усім", із "всесвітом" ("universum") чи з "природою"; інші говорять про Нього як про вічну силу енергії, яка здійснює всі зміни в явищах світу, а ще інші - як про причину, що втілює себе у всесвіт. Всі вони дотримуються детерміністського погляду на світ, тому не знаходять об'явлення потойбічного Бога у всесвіті. Також сучасні богослови епохи кризи не беруть багато до уваги об'явлення Бога в природі. Карл Барт, наприклад, стверджує, що людина повністю втратила первісний образ Божий і без надприродного акту в кожному випадку не може мати будь-якого знання про Бога. Бог повинен створити здібність для об'явлення і повідомити про це людину. Бруннер говорить, що хоч людина втратила суть цього образу, вона не втратила його форми. Тому він вірить, що людина усвідомлює щось про Бога в природі.

Деїсти, з іншого боку, твердили, що природа є вседостатнім об'явленням Бога. Природа постачає в такий зрозумілий спосіб нам кілька простих, незмінних правд про Бога: чесноту, безсмертя і майбутню нагороду, - що непотрібно жодного особливого об'явлення. Але скептична і критична філософія показала, що такого об'явлення в природі, як твердять деїсти, ніколи не було. Це не що інше, як абстрактні правди, які вони здобули не з природи, а з інших релігій, особливо з християнства. Деїстичний погляд великою мірою був витіснений переконанням, що ми не маємо об'явлення Бога в природі.

Люди взагалі завжди бачили в природі об'явлення Бога. Більш обдаровані з них часто висловлювали свої переконання мовою, схожою до псалмоспівців, пророків і апостолів (Йов. 12:7-9; Пс. 8:1-3; 19:1 і далі; Іс. 40:12-14, 26; Дії Ап. 14:15-17; Рим. 1:19 і далі). Об'явлення Бога в природі виявляє, що Бог є, Він має такі атрибути, як сила, слава, божественність і доброта. Однак є й обмеження об'явлення Бога в природі. Хоча людина не має виправдання, цього одного об'явлення для спасіння не вистачає; проте воно призначене спонукувати людей шукати повнішого об'явлення Бога і Його плану спасіння та являє собою загальний Божий поклик, щоб людина навернулася до Нього. Це об'явлення затьмарене проблемою фізичного зла у світі.

Крім об'явлення Бога в природі, є ще об'явлення Його в історії. Псалмоспівець робить сміливу заяву, що доля царів і імперій є в Божих руках, коли він пише: "Бо не від сходу, і не від заходу, і не від пустині надійде підвищення, але судить Бог: того Він понижує, а того підвищує" (Пс. 75:7-8; пор. Рим. 13:1). Апостол Павло говорить: Бог "весь людський рід з одного створив, щоб замешкати всю поверхню землі, і призначив окремі доби й границі замешкання їх, щоб Бога шукали вони, чи Його не відчують і не знайдуть" (Дії

Ап. 17:26 і далі). Відповідно до цієї заяви, християнська система знаходить в історії об'явлення сили і провидіння Божого.

Біблія, в подібний спосіб, говорить про Божі взаємини з Єгиптом (Вих. 9:13-17; Єр. 46:14-26; Рим. 9:17), з Асирією (Іс. 10:5-19; Єз. 31:1-14; Наум. 3:1-7), з Вавилонією (Єр. 50:1-16; 51:1-4), з Мідіє-Персією (Іс. 44:24-45:7), з Мідіє-Персією і Грецією спільно (Дан. 8:1-21), з чотирма царствами після розпаду царства Олександра Великого (Дан. 11:5-35) і з Римською імперією (Дан. 7:7 і далі, 23 і далі). Писання показує, що "праведність людей підіймає, а беззаконня – то сором народові" (Пр. 14:34). Воно також показує, що хоча Бог може, заради Своїх мудрих і святих намірів, дозволити більш нечестивому народові тріумфувати над менш нечестивим, але в кінці Він більш суворо розправиться з більш нечестивим народом, як з менш нечестивим (Ав. 1:1-2:20).

Більш детально Бог об'явив Себе в історії Ізраїлю – в їхньому розумінні Бога і в Божих стосунках з Ізраїлем. Щодо першого, то це просто знаменито, що в той час, як весь світ потопав у занепаді політеїзму й пантеїзму, Авраам, Ісак, Яків і їхні нащадки пізнали Бога, як особистого, безмежного, святого і самооб'являючого Бога, як Творця, Охоронця і Правителя всесвіту (Іс. Нав. 24:2). І не тільки це, але щоб вони уявили собі, що людина створена за образом Божим, що вона відпала від цього високого становища, викликала появу гріха, осуду, смерті на себе і на своїх нащадків. Навіть більше за це, щоб вони збагнули Божу мету викуплення через жертву, визволення через смерть Месії, спасіння для всіх народів, остаточне царювання в праведності й спокої! Це справді чудові розуміння! Проте цим вони зобов'язані не релігійному генієві Ізраїлю, а Божому об'явленню цьому народові. Бога зображено, що Він особисто з'являвся патріархам; об'являв Себе і Свою волю в снах, видіннях, екстазах; звіщав Свою вістку безпосередньо їм; об'являв Свій характер у Мойсеєвім законодавстві, в системі жертвоприношень і в службі в скинії та у храмі.

Об'явлення Бога також помітне в історії народу. Хоч Ізраїль був малим народом, жив у непомітній малій країні, мав обмежену торгівлю з рештою світу, проте він був видовищем для всього світу (Пов. Зак. 28:10). Коли Бог погрожував знищити цей народ у пустелі через його тяжкий гріх, Мойсей звернувся до Нього, щоб Він помилював народ ради того, щоб Його честь не потерпіла (Вих. 32:12; Пов. Зак. 9:28). Коли Ізраїль слухався Бога, Він вигнав сім народів більших від себе (Пов. Зак. 7:1; 9:1; Іс. Н. 6-12); коли ж вони ходили своїми шляхами, Бог віддав їх у неволю іншим народам і в полон у віддалені країни. Коли ж вони каялися й голосили до Бога, Він давав їм рятівника й перемогу над ворогами. Цей цикл гріха, каяття і визволення повторюється багато разів у книзі Суддів. Давид тріумфував над всіма своїми ворогами тому, що він ходив Божими

дорогами (2 Сам. 7:9-11), та й усі богобоязні царі мали добробут вдома й перемагали на війні. Коли ж народ відступав від Бога, мав посуху, нашествя сарани, зазнавав перемінного успіху в війнах. Отже, можна справді сказати, що в усіх переживаннях Ізраїлю Бог об'являв Себе не тільки цьому народові, а через нього – усьому світові.

Нарешті, Бог об'явив Себе в сумлінні. Більш докладне визначення сумління буде подано у зв'язку з дослідженням морального складу людини (розділ XVI), а тут достатньо сказати, що сумління не винахідливе, найімовірніше, проникливе, імпульсивне. Воно судить, чи пропонуваній спосіб дії або ставлення гармонізується з нашою моральною нормою, чи ні, спонукує робити те, що гармонізується з ним, а також спонукує нас стримуватися від того, що йому протилежне. Таким чином, воно є присутністю в людині відчуття правильності і неправильності, присутністю цього дискримінативного й імпульсивного чогось, що й творить об'явлення Бога. Воно не самонав'язане, як це помітно з того факту, що людина часто хотіла б звільнитися від його судження, якби могла; воно є відображенням Бога в душі. Так як дзеркало чи гладенька поверхня озера відображає сонце, виявляючи не тільки його буття, а до певної міри його природу, так сумління в людині виявляє як буття Бога, так до певної міри і природу Бога. Воно виявляє нам не тільки, що Він є, а що Він гостро розрізняє правильне й неправильне (Рим. 2:14-16); Він завжди робить те, що правильне; Він також вважає розумне створіння відповідальним чинити завжди правильне, утримуватися від неправильного. Сумління натякає – кожна провина буде покарана.

Отже, ми робимо висновок, що в сумлінні маємо ще одне об'явлення Бога. Його заборони й накази, Його рішення і спонуки не мали б жодної дійсної влади над нами, коли б не відчували, що в сумлінні якимось існує реальність, щось у нашій природі є вищим від тієї природи. Інакше кажучи, воно виявляє, що у всесвіті є абсолютний закон правильності й неправильності, є верховний Законодавець, Який втілює цей закон у Своїй власній Особі й поведінці.

2. *Особливе об'явлення Бога.* Під особливим об'явленням маємо на увазі ті дії Бога, за допомогою яких Він виявляє Себе і Свою правду в особливі часи і для особливих людей. Хоча це об'явлення дане в особливі часи і для особливих людей, воно не обов'язково було призначене тільки для того часу і для тих людей. Справді, люди запрошуються звіщати про Божі чини й чудові діла серед усіх народів землі (Пс.105:1 і далі). Особливе об'явлення, як таке, – це скарб, яким потрібно ділитися з усім світом (Мт. 28:18 і далі; Лк. 2:10; Дії Ап. 1:8). Воно дане людям різними способами: у формі чуд

і пророцтв, в Особі і ділі Ісуса Христа, в Писанні і в особливому досвіді. Коротко розглянемо кожне з них.

По-перше, Бог об'явив Себе в чудах. Справжнє чудо – це незвичайна подія, яка приносить користь, виявляючи присутність і силу Божу (Вих. 4:2-5; 1 Цар. 18:24; Ів. 5:36; 20:30; і далі; Дії Ап. 2:22). Підроблене чудо, якщо не просто обман, то фальшиве виявлення сили, здійснене напоказ і хвастощі, є нижчим від справжнього чуда. Воно може також бути здійснене за допомогою сатани або демонів (Вих. 7:11 і далі, 22; Мт. 24:24; Дії Ап. 8:9-11; 13:6-8; 2 Сол. 2:9; Об. 13:13). Істинне чудо є незвичайною подією в тому розумінні, що воно не є просто результатом так званих законів природи. Стосовно природи чуда є двоякі: 1) ті, в яких закони природи підсилені чи збільшені, як у потопі, в деяких карах в Єгипті, в силі Самсона тощо, 2) ті, в яких участь природи виключена, як у цвітінні палиці Аарона, у виведенні води зі скелі, у помноженні хлібів і риби, у вздоровленні хворих, у воскресінні мертвих тощо. Часто сам вибір певного часу є чудом – як у випадку розділення вод Червоного моря. Істинне чудо виконує якесь практичне і доброзичливе діло. Чуда Христа здійснені для добра тих, кому Він служив.

Істинні чуда – це особливе об'явлення присутності й сили Бога. Вони доводять Його буття, присутність, турботу і силу. Це ті випадки, коли Бог, так би мовити, виходить зі Свого сховища і доводить людям, що Він живий Бог, що Він є на престолі всесвіту, Він може задовольнити всі проблеми людини. Якщо чудо не створює цього переконання в Бога, то це, мабуть, неістинне чудо.

Всі натуралістичні, пантеїстичні та деїстичні системи відкидають чуда апріорно. Всесвіт для них – це велика машина, здатна утримувати себе незалежно. На їхній погляд, чуда неможливі, бо вони порушили б закони природи, крім того, вони неймовірні, бо суперечать людському досвідові. На цей погляд можна відповісти наступним чином. Перша точка зору неправильно припускає, що закони природи здатні утримувати себе незалежно і не потребують зовнішнього впливу, визначення напрямку і підтримки. Але, правду кажучи, вони не цілком незалежні, бо сама сила не може ні утримувати себе, ні діяти самоспрямовано; щоб це виконувати, потрібна безмежна й розумна сила; та сила діє спільно в усіх процесах, як у матерії, так і в розумі, не чинячи їм жодного насилля. Із лихими діями Бог діє спільно тільки тоді, коли вони природні, а не тому, що вони лихі. Якщо Він робить це в звичайних діях законів природи, то чому ми повинні вважати це порушенням їх, якщо в Його звичайному керуванні Він посилає чи збільшує їх, протидіє їм або діє незалежно від них?

Друга пропозиція, що чуда неймовірні тому, що вони суперечать людському досвідові, неправильно припускає, що людина повинна

базувати всі свої переконання на сучасному людському досвіді. Геологи розповідають про льодовикову діяльність в минулому, про утворення морів, заток; ми не спостерігаємо цього в нашому досвіді, але погоджуємося з ними. Боже об'явлення Себе в природі, історії і сумлінні повинні схилити нас сподіватися чуд в різні часи. Чуда не суперечать людському досвідові, якщо вони взагалі не суперечать всьому людському досвідові, як у минулому, так і в сучасному. Цей факт залишає широко відчинені двері для добре підтвердженого доказу відносно того, що трапилось.

Крім того, геологи відверто погоджуються, що життя не існувало на цій планеті від вічності. Вони не мають переконливих доказів, як виникло життя. Але, безсумнівно, життя не могло виникнути з бездушної субстанції; воно могло походити тільки від життя. Тому саме введення життя на цю планету вже свідчить про реальність чуд.

Можемо рішуче сказати, що доказ чуд опирається на свідоцтві. Переконання базується на тому, що ми вважаємо за правильне свідоцтво. Як мало ми знали б історії, коли б вірили тільки тому, що особисто спостерігаємо чи переживаємо! Чуда Біблії опираються на обгрунтоване свідоцтво. Тут неможливо перевірити доказів їх усіх, та й непотрібно; якщо зможемо довести одне з найважливіших біблійних чуд, відкриємо шлях і для прийняття інших.

Фізичне воскресіння Христа – це одне з найкраще підтверджених фактів історії.¹ Майже всі розповіді, що говорять про це, написані не більше як через 20-30 років після цієї події; вони запевняють нас, що Христос дійсно помер і був похований; що хоч Його послідовники не сподівалися, що Він воскресне, багато хто з них бачив Його живим кілька днів після розп'яття; що вони були так впевнені в Його воскресінні, що сміливо й публічно проголошували той факт в Єрусалимі півтора місяця після того, як це трапилось; що ні в той час, ні будь-коли інше, коли згадувалося про воскресіння Христа за апостольських часів, це не ставилося під сумнів; що жодне спростування того факту не дійшло до нас із будь-якого джерела; що апостоли жертвували своїм громадським становищем, земним майном і навіть своїм життям заради цього свідчення; що ап. Павло не доводить воскресіння Христа, а використовує його як доказ, що ось подібно так воскреснуть всі віруючі; і що в Церкві, в Новому Заповіті і в дні Господнім ми маємо стверджуюче свідчення історичності цієї великої події. Коли воскресіння Христа є історичним фактом, тоді шлях відкритий для прийняття інших чуд.

Нарешті, ми віримо, що чуда й досі відбуваються. Вони не суперечать навіть сучасному досвідові. Всі правдиві християни свідчать, що Бог відповідає на молитву. Дійсно, вони переконані, що Бог вчинив чуда заради них або заради когось із їхніх друзів. Вони певні, що самі закони природи нездатні пояснити тих речей, які

вони бачили своїми власними очима, пережили в своєму особистому житті. Жоден опір з боку невіруючих не переконає їх будь-коли думати інакше. Більше того, завжди маємо повторююче чудо духовного відродження. Ми неспроможні змінити кольору своєї шкіри, а леопард своїх плям, але Господь може. Він перемінює серце та усуває плями грішника. Про це чудо буде сказано більше в розділі про об'явлення Бога в християнському досвіді. Тепер достатньо сказати, що відповіді на молитву й досвід духовного відродження доводять, що чуда все ще відбуваються.

Крім того, Бог об'явив Себе в пророцтві. Пророцтво в цьому випадку означає передбачати події не просто через людську проникливість чи передбачення, а через безпосереднє сповіщення від Бога. Оскільки ми неспроможні сказати, чи було якесь висловлення, сповіщене в цей спосіб людині, аж до часу, коли воно здійсниться (Пов. Зак. 18:21 і далі), то безпосередня цінність пророцтва, як доказу присутності й мудрості Божої, залежить від питання, чи той, хто висловлює його (пророцтво), перебуває в живому зв'язку з Богом. Це можна визначити тільки на основі інших вчень і його богобоязного життя (Пов. Зак. 13:1-3; Іс. 8:20; Єр. 23:13 і далі). В Старому Заповіті фальшивих пророків зображалося як п'яниць (Іс. 28:7), перелюбників (Єр.23:14), зрадливих (Соф.3;4), неправдомовців (Мих. 2:11) і опортуністів (Мих. 3:11).² Правдивому пророкові не властиві ці характерні риси.

Щодо уявлюваного здійснення пророцтва, то перш ніж визначити його за істинне, треба застосувати до нього певні випробування. Ми повинні, наприклад, визначити, чи пророцтво було досить віддалене від події, яку воно провіщало, щоб усунути можливість просто людського проникнення чи передбачення. Євреї за часів Ісуса не могли розрізнити ознак часу, а саме того, що римляни прийдуть і зруйнують їхнє місто і народ, але багато державних діячів можуть передбачити й провістити майбутнє з великою точністю. Проте таке передбачення не можна називати правдивим пророцтвом. Ми повинні також перевірити мову передбачення, щоб звернути увагу, чи вона не двозначна, чи не здатна мати більше, ніж одне пояснення. Висловлення мусить бути недвозначне перед тим, як ми зможемо вважати його за правдиве пророцтво. Ясне пророцтво пророка Ісаї про Кира було дане 150 років до того, як він прийшов до влади (Іс. 43:28-45:7; пор. Езд. 1:1-4). Янг пише: "Сам Ісая, звичайно, не міг знати його імені, але як правдивий пророк, натхнений Святим Духом, міг вимовити ім'я Кира в цей певний спосіб".³

Відповідь на заперечення пророцтва можна дати в той самий спосіб, що й на заперечення чуд. Христос в повному розумінні є світлом, що просвічує кожну людину (Ів.1:9). Бог є Творцем і Годувальником людського розуму, тому ніщо в людській свідомості

не є незалежне від Нього. Бог погоджується з думками людей, як Він погоджується із законами природи, не знищуючи жодного з них і не стаючи учасником у гріху. Якщо Він діє в цей спосіб у звичайних розумових процесах, ми не повинні вважати дивовижним, якщо Він іноді переступає ці закони, діє незалежно від них. До цієї можливості пророцтва можна додати безпосередній доказ здійснення пророцтва. Немає потреби доводити, що здійснилися вже всі пророцтва; деякі, справді, повинні ще здійснитися, але ми бажаємо вказати на одну ясну лінію пророцтва, яка вже здійснилася. Якщо можна довести, що цей список місць – це правдиве пророцтво, тоді ніхто не може сказати, що такі безпосередні сповіщення від Бога неможливі і не трапляються.

Ця лінія пророцтва – це численні провіщення відносно першого приходу Христа. Пропонувати, що вони є через просте людське передбачення чи випадковий збіг обставин, означає пропонувати значно більшу неймовірність, ніж ту, що вони є через безпосереднє об'явлення Бога. Звернімо увагу на деякі провіщення відносно приходу Христа, які вже здійснилися. Христос повинен був 1) народитися від діви (Іс. 7:14; Мт. 1:23), 2) з насіння Авраама (Бут. 12:3; Гал. 3:8), 3) з покоління Юди (Бут. 49:10; Євр. 7:14), 4) з роду Давида (Пс. 110:1; Рим. 1:3), 5) народитися у Вифлеємі (Мих. 5:2; Мт. 2:6), 6) бути помазаним Духом (Іс. 61:1 і далі; Лк. 4:18 і далі). Він повинен 7) в'їхати в Єрусалим на ослі (Зах. 9:9; Мт. 21:5), 8) бути зрадженим приятелем (Пс. 41:10; Ів. 13:18), 9) бути проданим за тридцять срібняків (Зах. 11:12 і далі. Мт. 26:15; 27:9 і далі), 10) бути залишеним учнями (Зах. 13:7; Мт. 26:31, 56), 11) бути проколотим в руки й ноги, але кості не будуть зламані (Пс. 22:17; 34:21; Ів. 19:36; 20:20, 25). Люди мали 12) дати Йому пити жовч і оцет (Пс. 69:22; Мт. 27:34), 13) поділити Його одяг, а на хітона кинути жереб (Пс. 22:19; Мт. 27:35). Його повинен був 14) залишити Бог (Пс. 22:2; Мт. 27:46) і Він мав бути 15) похований у багатого (Іс. 53:9; Мт. 27:57-60). Він мав 16) воскреснути з мертвих (Пс. 16:8-11), 17) піднятися на висоту (Пс. 68:19; Еф. 4:8) і 18) сидіти праворуч Отця (Пс. 110:1; Мт. 22:43-45). Чи не маємо ми в цих провіщеннях, що здійснилися, сильного доказу, що Бог об'явив Себе в пророцтві? Якщо Він учинив це в цих провіщеннях, то можемо сподіватися, що Він учинив так і в інших.

До того ж, Бог об'явив ще Себе в Своєму Сині, Ісусі Христі. Загальне об'явлення Бога не привело поганський світ до кращого розуміння буття Бога, природи Бога і волі Бога (Рим. 1:20-23); навіть філософія не дала людям правильної концепції Бога. Апостол Павло пише: "Через те ж, що світ мудрістю не зрозумів Бога в мудрості Божій" (1 Кор. 1:21). Він далі ствердив, що правдивої мудрості "ніхто з володарів цього віку не пізнав; коли б пізнали, то не розп'яли б вони Господа слави!" (1 Кор. 2:8). Незважаючи на

загальне об'явлення Бога в природі, історії і сумлінні, поганський світ звернувся до міфології, політеїзму й ідолопоклонства. Вони "служили створінню замість Творцеві" (Рим. 1:25). Таким чином, необхідне було повніше об'явлення Бога. Це не означає, що природне об'явлення не дало людині деякої проникливості у велич і доброту Бога, але людина в її упалому стані не відгукнулася на нього.

Додаткове особливе об'явлення Бога в чудах, пророцтвах і теофанії (богоз'явленнях) теж не привело Ізраїлю до правдивого пізнання природи і волі Бога. Ізраїль вірив у буття правдивого й живого Бога, та в нього було недосконале і дещо перекручене розуміння Його. Ізраїльтяни вважали Його, головним чином, за великого Законодавця і Суддю, Який вимагав точного дотримання літери закону, але мало дбав про внутрішній стан серця і застосування на практиці суду, милосердя і віри (Мт. 23:23-28); як Того, Кого треба ублажати жертвами і спонукувати цілопаленнями, але Хто не мав потреби у безперервній (постійній) жертві, не мав дійсної відрази до гріха (Іс. 1:11-15; Мт. 9:13; 12:7; 15:7-9); як Того, Хто вчинив фізичне походження від Авраама умовою Своєї прихильності й благословіння, вважав поган за нижчих від Авраамових потомків (Мт. 3:8-12; 12:17-21; Мр. 11:17). Старий Заповіт повний любові, милосердя й вірності Божої, проте Ізраїль швидко звернувся до легалізму. Ізраїлю також було потрібне повніше об'явлення Бога. Ми маємо його в Особі й місії Ісуса Христа.

Христос – це центр історії та об'явлення. Автор послання до Євреїв говорить: "Багато разів і багатьма способами в давнину промовляв був Бог до отців через пророків, а в останні ці дні промовляв Він до нас через Сина" (Євр. 1:1 і далі); і представляє Його: "Він був сяєвом слави та образом істоти Його" (в. 3). Апостол Павло називає Його "образом невидимого Бога" (Кол. 1:15) і говорить, що "в Ньому тілесно живе вся повнота Божества" (Кол. 2:9). Апостол Іван говорить, що "Ніхто Бога ніколи не бачив, – Однороджений Син, що в лоні Отця, Той Сам виявив був" (Ів. 1:18). А Сам Ісус сказав: "Сина не знає ніхто, крім Отця, і Отця не знає ніхто, окрім Сина, та кому Син захоче відкрити" (Мт. 11:27) і "Хто бачив Мене, той бачив Отця" (Ів. 14:9). Отже, Церква спочатку бачила в Христі вище об'явлення Отця.

У Христі маємо потрібне об'явлення Бога: об'явлення Його буття, Його природи і Його волі. Він найкращий доказ буття Бога, бо Він жив життям Бога між людьми. Він не просто вищою мірою усвідомлював присутність Отця в Своєму житті, не просто постійно перебував у спілкуванні з Ним (Ів. 8:18, 28 і далі; 11:41; 12:28), але й довів Своїми претензіями (Ів. 8:58; 17:5), Своїм безгрішним життям (Ів. 8:46), Своїм вченням (Мт. 7:28 і далі; Ів. 6:46), Своїми

ділами (Ів. 5:36; 10:37 і далі; 15:24), Своїми служіннями й прерогативами (Мт. 9:2, 6; Ів. 5:22, 25, 28), Своїми взаєминами з Отцем (Мт. 28:19; Ів. 10:38), що Він Сам був Богом. Він об'явив абсолютну святість Бога (Ів. 17:11, 25), глибоку любов Бога (Ів. 3:14-16), Отцівство Бога, але фактично не всім людям, а правдивим віруючим (Мт. 6:32; 7:11; Ів. 8:41-44; 16:27), духовну природу Бога (Ів. 4:19-26). Він об'явив також волю Божу, щоб усі каюлися (Лк. 13:1-5), вірили в Нього (Ів. 6:28 і далі), стали досконалі, як досконалий Отець (Мт. 5:48), що віруючі повинні звіщати Євангелію всьому світові (Мт. 28:19 і далі).

Об'явлення Бога в Христі - це найглибший факт в історії й гідний найуважнішого розгляду. Ми присвятимо кілька розділів для вивчення Особи і діла Христа, тому тепер не будемо цього продовжувати.

Об'явлення Бога є також у Писаннях. Правдиві віруючі завжди стверджували, що в Біблії маємо об'явлення Бога, по суті, найзрозуміліше і єдино непомильне об'явлення. Біблію, проте, не можна вважати за об'явлення рівне з уже згаданими, а найімовірніше, за втілення всіх об'явлень. Вона розповідає, наприклад, про пізнання Бога і Його взаємини зі створенням (все, що створене), що стародавні люди зібрали з природи, історії, сумління, а також із чуд, пророцтва Господа Ісуса Христа, з внутрішнього досвіду і Божественних навчань. Ось тому християнин при композиції своєї теології звертається до Писань, як до найвищого, єдино непомильного джерела. Ця тема буде розглянута докладніше в розділі про природу Біблії.

Врешті, Бог об'явив Себе в особистому досвіді. Люди всіх віків відверто визнавали, що вони мали безпосередній контакт з Богом. Вони твердили, що знають Його не просто через природу, історію, сумління, чуда і пророцтва, а й із безпосереднього особистого досвіду. Так було за часів Старого Заповіту. Енох і Ной ходили з Богом (Бут. 5:24; 6:9), Бог промовляв до Ноя (Бут. 6:13; 7:1; 9:1), до Авраама (Бут. 12:1), до Ісака (Бут. 26:24), до Якова (Бут. 28:13; 35:1), до Мойсея (Вих. 3:4), до Ісуса Навина (Іс. Н. 1:1), до Гедеона (Суд. 6:25), до Самуїла (1 Сам. 3:4), до Давида (1 Сам. 23:9-12), до Іллі (1 Цар. 17:2-4) і до Ісаї (Іс. 6:8). Подібно до цього Бог промовляв до Ісуса в Новому Заповіті (Мт. 3:16 наст., Ів. 12:27 наст.), до Петра, Якова та Івана (Мр. 9:7), до Пилипа (Дії Ап. 8:29), до Павла (Дії Ап. 9:4-6) і до Ананії (Дії Ап. 9:10).

Цей досвід спілкування з Богом мав перетворюючу силу в житті тих, хто його пережив (Пс. 34:6; Вих. 34:29-35). Вони все більш і більш ставали подібними до Господа, з Яким мали спілкування (Дії Ап. 6:15; 2 Кор. 3:18). Контакт із Богом приносив з собою об'явлення глибших правд про Бога. Об'явлення Бога в особистому досвіді є головним джерелом, з якого натхнення черпало свої

матеріали (Ів. 16:13; 2 Тим. 3:16; 2 Петр. 1:21; 1 Кор. 2:10-13). В докладнішому значенні ми можемо сказати, що з різних Божих об'явлень, які люди мали з досвіду, Дух Святий зробив підбір і безпомилково записав їх за допомогою Божественного натхнення в Святому Писанні. Таким чином, в об'явленнях Божих, особливо в тих, що записані в Біблії, маємо матеріали для можливості існування теології.

Б. Обдарування людини

Припускаючи, що Бог об'явив Себе, далі ставимо питання, як же людина оволоділа цим об'явленням? На це можна відповісти, що ні зовнішній, ні внутрішній світ не виявив би нічого про Бога без унікальних обдарувань людини. Обдарування людини є двоякі: розумові й духовні.

1. *Розумові обдарування.* Людина, яка відкидає ідею об'явлення про Бога і від Бога, звертається до розуму за розв'язанням цих проблем. У ході історії постало три типи раціоналізму: атеїстичний, пантеїстичний і теїстичний. Атеїстичний раціоналізм з'явився вперше в ранніх грецьких філософів: Талеса, Анаксимандра, Анаксімена, Емпекодля, Геракліта, Левкіппа, Демокріта. Представниками пантеїстичного раціоналізму є Анаксагор і стоїки. Теїстичний раціоналізм вперше з'явився у вигляді англійського й німецького деїзму в XVIII ст. Тоді як всі види раціоналізму приписують неналежний авторитет розумові в питаннях релігії, правдивий віруючий схильний приписувати йому дуже незначне місце. Під "розумом" маємо на увазі не просто логічні сили людини чи її здібність міркувати, а її пізнавальні сили, її здібність сприймати, порівнювати, судити та організовувати. Бог обдарував людину розумом, та шкода, що вона не тільки користується ним, але й зловживає ним. Тут не можна розглянути всі зловживання розумом, навіть між явними теїстами, проте згадаємо чотири відповідні вжитки розуму, якими Бог обдарував людину. По-перше, розум – це орган чи здатність для пізнання правди. Інтуїтивний розум постачає первісні ідеї простору, часу, причини, субстанції, задуму, правильності і Бога, що зумовлює все наступне знання. Кмітливий розум сприймає представлені йому факти для пізнання. Треба пам'ятати, що є різниця між пізнанням і розумінням речей. Знаємо, що рослина росте, що воля контролює м'язи довільних рухів, що Ісус Христос – Боголюдина, проте багато не розуміємо, як ці речі можуть ставатися.

По-друге, розум повинен судити ймовірність зображення. Під "ймовірним" маємо на увазі вірогідне. Є речі явно неймовірні, як нібито корова може перестрибнути через місяць чи інші подібні вигадки, тому обов'язком розуму є оповістити, чи дане зображення

вірогідне. Ніщо не є неймовірне, крім неможливого. Якась річ може бути дивна і нез'ясовна, незрозуміла, проте цілком ймовірна. Якщо людина не хоче повірити незрозумілому, незбагненному, вона нічому не може повірити. Неможливим є те, що викликає протиріччя; що непослідовне з пізнаним характером Бога; що суперечить законам віри, якою Бог обдарував нас, і що суперечить деяким іншим цілком достовірним правдам. Далі, розум повинен судити про очевидність йому представленого. Через те що віра викликає згоду, а згода – це впевненість, викликана очевидністю, тому віра без очевидності нераціональна чи неможлива. Таким чином, розум повинен перевіряти вірогідність отриманих повідомлень, які заявляють, що вони є таким об'явленням, і перевіряти документи, де записано таке об'явлення. Він повинен питати, чи записи справжні чи підроблені, чисті чи змішані, завершені чи незавершені? Ця очевидність повинна бути відповідна до характеру правди, яка розглядається. Історична правда потребує історичної очевидності; емпірична правда – свідчення досвіду; математична правда – математичної очевидності; моральна правда – моральної очевидності, речі Духа – виявлення Духа (1 Кор. 2:14-16). У багатьох випадках різні роди очевидності сприяють підтвердженню тієї самої правди, як, наприклад, віра в Божественність Христа. Крім того, очевидність повинна бути не тільки відповідною, а й адекватною, тобто такою, яка переконала б розумну людину, що представлені речі правдиві.

Нарешті, розум також повинен організувати факти, представлені йому, у визначену систему. Як купа цегли ще не створює будівлі, так само прості факти об'явлення не створюють придатної для вживання системи. Розум мусить виявити об'єднуючий фактор, зібрати довкола нього всі доречні факти, признаючи для кожного з них його належне місце в координованій і підпорядкованій системі. Ось така систематизуюча здатність розуму, яка є його інстинктивним поштовхом. Отже, з цього зрозуміло, що розум займає найважливіше місце в теології.

2. *Духовні обдарування.* Ми відкидаємо погляд філософського містика, який твердить, що всі люди можуть за допомогою суворої дисципліни й роздумування ввійти в безпосередній контакт з кінцевою реальністю, яку вони називають Богом, окремо від каяття і віри в Ісуса Христа. Це поганське вірування є частиною крайнього пантеїстичного погляду на світ. Який би релігійний досвід такий містик не мав, це не християнський досвід спілкування з правдивим Богом через посередництво Ісуса Христа і Святого Духа. Необхідно також відкинути крайні форми пієтизму, квакеризму і квієтизму, що виникли в Європі в кінці XVII ст. Крайні типи пієтизму вірили у можливість абсолютного поєднання з Богом, у спорідненість з Ним,

яка сягає за межі вчення Писання. Крайні форми квакеризму твердили, що всі люди мають внутрішнє світло, яке цілком окремо від Біблії може привести їх до благочестивого й побожного життя. Крайні форми пієтизму твердили, що ми повинні прагнути такого спілкування з Богом, такого стану досконалого спокою, в якому все мислення, вся діяльність припиняються, а душа губиться в Бозі. На жаль, те, що є дорогим привілеєм віруючого, в багатьох випадках досягло крайнощів, і навіть, як стверджували, у деяких типах квакеризму було надбанням неспасених.

Взявши до уваги щойно згадані небіблійні погляди, ми повинні ствердити, що людина має інтуїтивне пізнання Бога. Писання навчає: "Те, що можна знати про Бога, явне для них, бо їм Бог об'явив. Бо Його невидиме від створення світу, власне Його вічна сила й Божество, думанням про твори стає видиме. Так що немає їм виправдання" (Рим. 1:19 і далі).

Особливим для віруючого є духовне обдарування, за допомогою якого він входить в дійсно реальне, дійсно цінне спілкування з Богом (Рим. 8:15 і далі; 1 Кор. 1:9; Гал. 4:6; 1 Ів. 1:3). Є християнський містицизм, безпосереднє спілкування душі з Богом, якого ніхто, хто пережив цей важливий християнський досвід, мабуть, не буде заперечувати. Крім цього, діє просвітлення Святого Духа, яке дарується кожному віруючому. Ісус сказав: "Я ще маю багато сказати вам, та тепер ви не зможете знести. Але коли прийде Він, Той Дух правди, Він вас попровадить до цілої правди, бо не буде казати Сам від Себе, а що тільки почує, - казатиме, і що має настати, - звістить вам" (Ів. 16:12 і далі). Апостол Павло писав: "А ми прийняли духа не світу, але Духа, що з Бога, щоб знати про речі, від Бога даровані нам" (1 Кор. 2:12). Тобто Дух зробить нас здібними зрозуміти те об'явлення Бога, яке Він уже довершив, особливо об'явлення Самого Себе в Писанні. Таким чином, шукачеві правди доступний не тільки його розум, а й допомога Святого Духа. Останній, звичайно, доступний лише правдивій дитині Божій. Апостол Іван пише: "А помазання, яке прийняли ви від Нього, - воно в вас залишається, і ви не потребуєте, щоб вас хтось навчав. А що (Його) помазання само вас навчає про все, - воно бо правдиве й нехибне, - то як вас навчило воно, у (Нім) перебувайте" (1 Ів. 2:27; 2:20; за англійським текстом: "у Нім перебувайте" - Л.К.).

II. ПОДІЛИ ТЕОЛОГІЇ

Широке поле теології звичайно ділиться на чотири частини: екзегетичну, історичну, систематичну та практичну.

А. Екзегетична теологія

Екзегетична теологія займається безпосередньо вивченням біблійних текстів і пов'язаних з нею предметів, таких як допомога у відновленні, орієнтації, ілюстрації та інтерпретації цих текстів. Вона охоплює вивчення біблійних мов, біблійної археології, вступу до Біблії, біблійної герменевтики, біблійної теології.

Б. Історична теологія

Історична теологія простежує історію Божого народу в Біблії і Церкви від часу Христа. Вона розглядає походження, розвиток і поширення правдивої релігії, також її догмати, постанови й обряди (практики). Вона охоплює біблійну історію, історію Церкви, історію місій, історію догматів, історію віровчень і віровизнань.

В. Систематична теологія

Систематична теологія бере матеріали, які постачає їй екзегетична та історична теологія, впорядковує їх у логічному порядку під великими заголовками теологічних студій. Вклад екзегетичної й історичної теології треба уважно розрізняти. Перша є єдино реальним і безпомилковим джерелом науки; друга - в її виявленні поступового розуміння Церквою великих догматів віри часто сприяє розумінню біблійного об'явлення. Догматична теологія, точно кажучи, є систематизацією і захистом догматів, висловлених у символах Церкви, хоча догматична теологія часто вживається синонімічно з систематичною теологією. Систематична теологія охоплює апологетику, полеміку і біблійну етику.

Г. Практична теологія

Ця галузь теології розглядає застосування теології в духовному відродженні, освяченні, повчанні, навчанні і служінні людей. Вона намагається застосувати до практичного життя ті речі, які вклали в неї інші три відділи теології. Практична теологія охоплює такі галузі: гомілетика, церковна організація, церковне керування, богослужіння, християнське навчання і місіонерська діяльність.

ЧАСТИНА I

ТЕЇЗМ

Термін "теїзм" вживається в чотирьох різних значеннях. Хоча тільки останнє з них дійсно задовільне, ми добре зробимо, коли коротко розглянемо кожне з них.

1. Віра в надприродну силу чи в надприродні сили, в духовний фактор чи в духовні фактори, в одного або в багато богів. Цей погляд охоплює всі різноманітні вірування в бога чи богів, який би не був їхній рід чи кількість, і він протиставляється тільки атеїзмові.

2. Віра в буття тільки одного Бога, особистого чи неособистого, діяльного чи не діяльного в даний час у всесвіті. Цей погляд охоплює монотеїзм, пантеїзм і деїзм і протиставляється атеїзмові, політеїзмові та генотеїзмові.

3. Віра в особистого Бога, Який є як трансцендентний, так і іманентний, і існує тільки в одній особі. Це єврейська, магометанська та унітарська концепція Бога, яка протиставляється атеїзмові, політеїзмові, пантеїзмові й деїзмові.

4. Віра в одного особистого Бога як іманентного, так і трансцендентного, Який існує в трьох особових відмінностях, відомих у вказаному порядку: Отець, Син і Святий Дух. Це позиція християнського теїзму, який протиставляється всім іншим названим концепціям. Це форма монотеїзму, проте не унітарного, а тринітарного типу. Християни твердять, що так, як всі інші згадані вірування мають хибне поняття про Бога, цей погляд, монотеїзм тринітарного типу, єдино правдивий теїстичний погляд. Така інтерпретація цього терміна – єдина, яка прийнята в цій книзі.

Ми довели в попередньому розділі, що Бог об'явив Себе, що людина здатна зрозуміти це об'явлення. Ці два факти забезпечують основи для теологічного дослідження. Два наступні розділи є дальшим виясненням і установами цього теїстичного погляду на світ.

III

ВИЗНАЧЕННЯ І БУТТЯ БОГА

У цьому розділі будемо намагатися сформулювати визначення Бога, подати важливі докази на підтвердження Його буття. Обидві ці теми гідні вичерпного розгляду, вони основні для всіх інших теологічних досліджень, але ми тільки коротко порушимо важливі концепції про Бога і важливі аспекти доказів Його буття.

I. ВИЗНАЧЕННЯ БОГА

У мови є свої правила і терміни, вживані впродовж довгого часу для передачі визначеного специфічного значення, але їх не можна вже правильно застосувати для висловлювання цілком відмінного значення. Проте це дуже часто було в богословських дискусіях. Терміном “Бог” останнім часом так зловживали, що треба відновити його первісне значення в християнській системі. Погляньмо на кілька цих зловживань, перерахуємо біблійні імена Бога і викладемо богословське формулювання християнської концепції про Бога.

A. Помилкові вживання цього терміну.

У цьому питанні винні як філософські, так і богословські автори. Для Платона Бог – це вічний розум, причина добра в природі. Арістотель вважав Його за “першу основу всього буття”. Спіноза визначав Бога як “абсолютну, всесвітню Субстанцію, реальну Причину всього і всякого буття; і не тільки як Причину всього буття, а себе всім буттям, де кожне особливе буття є тільки видозміною”. Ляйбніц говорить, що кінцева причина всього називається Богом. Кант визначив Бога як істоту, яка, за своїм розумінням і волею, є причиною природи; як істоту, що має всі права, а не має жодних обов’язків; як морального автора світу. Для Фіхте Бог був моральним порядком всесвіту, фактично діючим у житті. Георг Гегель вважав Бога за абсолютного духа, проте духа без свідомості, аж доки він не стане свідомим у розумі й думках людей. Страус ототожнював Бога із Всесвітом; Конт – з людством; Метью Арнольд – з “Потоком Тенденції, який Сприяє Праведності”.

Звернімо увагу на кілька недавніх зловживань цим терміном. Киртлі Ф. Матер, геолог, говорить, що Бог – це духовна Сила,

притаманна всесвітові, яка охоплена запалом свого творення. Генрі Слоан Коффінін говорить: "Бог для мене – це та творча сила, поза всесвітом і в ньому, що виявляє себе енергією, життям, порядком, красою, думкою, сумлінням, любов'ю". Він краще воліє говорити, що Бог має особисті взаємини з нами, ніж говорити, що Він – Особа. Для Едварда Амеса Бог – це "ідея уособленої та ідеалізованої в цілому реальності". Він уявляє собі Бога як зростаючого і обмеженого. Ось стільки небіблійних концепцій про Бога. Тепер звернемося до правдивої концепції Бога.

Б. Біблійні імена Бога

Біблійні імена осіб і назви місць часто мають велике значення. Це правдиво, зокрема стосовно імен Бога. Одним із найбільш уживаних назв Божества є Ел, з його похідними формами Елім, Елогім, Елоаг. Це ім'я подібне до грецького Теос, латинського Деус, англійського Год – Бог. Це загальне слово для окреслення Божества і вживається для узагальнення всіх членів класу божества. Множинна форма слова Елогім постійно вживається бібліописцями Старого Заповіту з формою однини дієслів і прикметників, щоб вказати на єдину ідею. Хоча це звичайно стосується Бога, воно може також відноситися й до поганських божеств чи божків. Сполучене ім'я Ел-Еліон вказує на Нього, як на найвищого, всевишнього (Пс.78:35), а Ел-Шадай, як на всемогутнього Бога (Бут. 17:1).

Єгова чи Ягве – це особисте ім'я Ізраїлевого Бога. Цей термін, сполучений з гебрайським дієсловом "бути", означає "самобутній", або "той, хто викликає до буття" (Вих. 6:2 і далі; 3:13-16). Це ім'я часто перекладається в англійських перекладах словом "Господь", де вживається велика літера. Воно трапляється в багатьох важливих сполученнях: Єгова-Іре – Господь нагледить (Бут. 22:14); Єгова-Рафа – Господь-зцілитель (Вих.15:26); Єгова-Ніссі – Господь прапор мій (Вих. 17:15); Єгова-Шалом – Господь наш спокій (Суд. 6:24); Єгова-Рааг – Господь мій Пастир (Пс.23:1); Єгова-Тсідкену – Господь наша праведність (Єр.23:6); Єгова-Шаммаг – Господь тут (Єз. 48:35).

Адонай – мій Господь – це звання часто з'являється в пророків, висловлюючи залежність і підпорядкування, подібно до того, як слуга підпорядковується своєму господареві чи дружина своєму чоловікові. Звання "Господь Саваот" часто з'являється як у пророчій літературі, так і в період після полону (Іс. 1:9; 6:3). Дехто вважає, що цей термін стосується Божої присутності з військами Ізраїлю за часів монархії (1 Сам. 4:4; 17:45; 2 Сам. 6:2), але більш правдоподібно значення – це Божа присутність з небесними військами, ангелами (Пс. 89:7-9; Як. 5:4).

У Новому Заповіті термін "теос" вживається замість термінів Ел, Елогім і Еліон. Імена Шадай і Ел-Шадай перекладаються як пантократор, Всемогутній і теос пантократор, Бог Всемогутній. Іноді Господь називається Альфа і Омега (Об. 1:8), Хто є, Хто був і має прийти (Об. 1:4), Перший і Останній (Об. 2:8), Початок і Кінець (Об. 21:6).

В. Теологічне формулювання визначення

Бог безмежний, тому всебічне визначення, яке давало б повне й вичерпне зображення Бога, неможливе. Ми можемо дати визначення Бога настільки, наскільки ми Його пізнали та знаємо про Нього. Ми, звичайно, можемо представити атрибути Бога так, як вони об'явлені людині. Далі, можемо сказати, що Бог є істота, тоді вказати на риси, якими Він відрізняється від інших істот. Які ж існують визначення Бога?

Бусвелл пише: "Найкращий підсумок догмату про Бога, як навчає Біблія, знаходиться у відповіді на четверте запитання у малому Вестмінстерському Катехізисі: "Хто є Бог? Бог є Дух, безкінечний, вічний і незмінний в Його бутті, мудрості, силі, святості, справедливості, доброті, правді".¹ Гоексема твердить, що "Бог одна, проста, абсолютна, цілком духовна, особова Істота безкінечної досконалості, повністю іманентна у всьому всесвіті, а проте по суті, трансцендентна у відношенні до всього"² Беркгоф визначає Його таким чином: "Бог один, абсолютний, незмінний і безмежний у Його знанні і мудрості, Його доброті і любові, Його ласці і милосерді, Його справедливості і святості".³ В короткому і вичерпному визначенні Бога Стронг, мабуть, зробив це найкраще: "Бог - це незмінний і досконалий Дух, в Якому все має своє джерело, підтримку і кінець".⁴

II. БУТТЯ БОГА

Ми вже довели, що Бог об'явив Себе і людина має здібність розуміти це об'явлення. Переходимо до доказів на підтвердження буття Бога. Вони діляться на три широкі групи.

А. Віра в буття Бога інтуїтивна

Це перша правда, яка логічно передуює вірі в Біблію. Віра є інтуїтивна, якщо вона універсальна й необхідна. Апостол Павло пише: "Те, що можна знати про Бога, явне для них, бо їм Бог об'явив" (Рим. 1:19). Він продовжує: "Бо Його невидиме від створення світу, власне Його вічна сила й Божество, ... стає видиме" (в.20). Ця інформація позбавляє невіруючих "виправдання" (в.20).

Навіть найбільш розбещені люди знають, що ті, хто живе у гріху, "варті смерти" (Рим. 1:32), і що всі люди мають діло з Законом, написаним у їхніх серцях (Рим. 2:15).

Історія доводить, що релігійний елемент нашої природи так само універсальний, як і розумовий чи суспільний. Релігія або система вірування належить до категорії однієї з універсальних в культурі.⁵ В людському віруванні повсюдно є різноманітні форми релігійних явищ і усвідомлення надприродного. Це може бути абстрактна форма надприродної сили, що називається "маною", чи правдиве вірування в особистого Бога. Часто людська релігія вироджується через невіру. Апостол Павло пише, що коли люди відкинули Бога, вони "знікчемніли своїми думками, запаморочилось нерозумне їхнє серце. Називаючи себе мудрими, вони потуманіли, славу нетлінного Бога змінили на подобу образу тлінної людини, і птахів, і чотириногих, і гадів" (Рим. 1:21-23).

Віра в буття Бога також необхідна. Вона необхідна в тому розумінні, що ми не можемо заперечувати Його буття, не учинивши насилля над самими законами нашої природи. Якщо ми почнемо заперечувати Його буття, то це заперечення буде насильним і може бути тільки тимчасовим. Так як можна зрушити з центру маятник годинника внутрішньою або зовнішньою силою, так само можна зрушити людину з її нормальної віри в буття Бога. Але як маятник повертається до свого первісного місця, коли зникає тиск, так само людина повертається до нормальної віри в Бога, коли вона свідомо не є під впливом хибної філософії. Годж говорить:

"Під контролем метафізичної теорії людина може заперечувати існування зовнішнього світу або обов'язок морального закону. Її зневіра може бути щирою, протягом деякого часу наполегливою. Як тільки з її розуму зникнуть спекулятивні причини, вона з необхідності повернеться до своїх первісних, нормальних переконань. Рука людини може стати такою затверділою, нечулою, що втратить відчуття дотику, проте це не доведе, що ця рука звичайно не є головним органом дотику".⁶

Ця універсальна й необхідна віра – інтуїтивна. Її не можна пояснювати як необхідну дедукцію розуму на підставі того, що очевидність буття Бога так явна, що розум має лише прийняти її; адже тільки освічена людина здатна на такий тип узагальнення, агностицизм і атеїзм більш поширюються між так званими освіченими, ніж неосвіченими, що не мають натренованості в мистецтві міркування. Віру не можна також пояснити просто традицією. Ми погоджуємося, що раніші об'явлення Бога передавалися від покоління до покоління, проте не віримо, що це

повне пояснення віри, бо Біблія стверджує: закон Божий написаний у людських серцях (Рим.2:14-16). Ми відчуваємо, що й теорія не спроможна вказати причину сили віри в людині.

Б. Писання стверджує буття Бога

Ми вже кілька разів ствердили: Біблія вважає, що всі люди вірять у буття Бога. Ось тому вона не намагається доводити Його буття. Від початку і до кінця Біблії буття Бога вважається доведеним. Біблія починається величним твердженням: "На початку Бог" (Бут. 1:1), і продовжує від початку до кінця стверджувати Його буття. Такі тексти, як Пс. 94:9 і далі та Іс. 40:12-31 – це не докази буття Бога, а слушніше аналітичні розповіді всього того, що пов'язане з ідеєю Бога й напоумленням визнавати Його в Його Божественному характері.

Та й не тільки це, Писання також не обговорює і не доводить, що Бога можна пізнати, ані не спекулює, як це знання про Бога виникло в розумі людини. Людська свідомість усвідомлює буття Бога, а розум бібліюписців Святого Писання був сповнений і палав мисленням про Нього і про пізнання Його. Вони писали до читачів з упевненістю про буття Бога, які також були впевнені в Його бутті.

В. Віра в буття Бога підтверджується доказами

У підході до досліду доказів, вжитих для підтвердження буття Бога, потрібно мати на увазі наступне: 1) вони не є незалежними доказами буття Бога, а найімовірніше, підтвердженнями і роз'ясненнями нашої внутрішньої впевненості в Його бутті; 2) Бог – це Дух, тому ми не можемо настійно вимагати такого самого доказу, якого ми вимагаємо для матеріальних речей, а тільки такої очевидності, яка відповідна об'єктові доказу; 3) згадана очевидність комулятивна, а одного доказу на підтвердження буття Бога недостатньо, потрібна певна кількість їх для того, щоб зв'язати сумління й вимусити віру. Звернемося тепер до стислого дослідження цих доказів.

1. Космологічний доказ. Цей доказ можна сформулювати таким чином: "Все почате повинно мати достатню причину. Всесвіт почав своє буття, тому всесвіт повинен мати достатню причину для свого створення". Цей доказ пропонується в посланні до Євр. 3:4: "Усякий бо дім хтось будує, а Той, хто все збудував, – то Бог". Цей доказ можна визначити так, як його сформулював Бусвелл: "Якщо щось тепер існує, то 1) щось мусить бути вічне, хіба що 2) щось походить від нічого".⁷

Дехто вважає, що всесвіт вічний, або що він був створений від

вічності. Астрономія доводить, що в небесах відбулися великі зміни, геологія доводить, що великі зміни відбулися в землі. Все це запевняє нас, що сучасний порядок не вічний. Крім того, існування світу можливе, але й залежне від когось, чогось. Кожна його частина залежна від інших частин і знаходиться в певному відношенні до них. Але чи ціле може бути самоіснуючим, коли декілька частин, що складають ціле, залежні одна від одної? Там теж існує послідовність у наслідках. Причини викликають наслідки, але й самі причини є наслідками чогось іншого. Отже, мусить бути першопричина, або вічна серія причин. Проте останнє немислиме. Другий закон термодинаміки чи закон ентропії вказує, що всесвіт припиняється. Енергія стає все менш доступною, порядок уступає місце випадковості. Якщо всесвіт припиняється, то він не здатний підтримувати сам себе; коли він сам себе не підтримує, він мусив би мати початок.

Що ж тоді підтверджує цей доказ? Не просто те, що існує необхідне буття, особове чи неособове, а що це буття потойбічне, бо все залежне мусить мати причину свого існування поза собою, і це буття повинно бути розумне, бо світ обмежених розумів є частиною всесвіту. Тому робимо висновок: доказ підтверджує, що всесвіт був покликаний до буття адекватною причиною. Але в цьому доказі є слабке місце в тому, що "якщо все існуюче має адекватну причину, це також стосується й Бога".⁸ Таким чином, ми приходимо до безкінечного ланцюга. Проте цей доказ наводить нас на думку про першопричину поза всесвітом, яка була розумна. Ці дві ідеї викладаються зрозуміліше наступними доказами.

2. *Телеологічний (богословський) доказ.* Телеологічний доказ можна сформулювати ось так: "Порядок і корисне розташування в системі вказують на розум і мету організовуючої причини. Всесвіт характеризується порядком і корисним розташуванням; через це всесвіт має розумну й вільну першопричину". На основну передумову натякається в декількох псалмах: "Коли бачу Твої небеса - діло пальців Твоїх, місяця й зорі, що Ти встановив, - то що є людина, що Ти пам'ятаєш про неї, і син людський, про якого Ти згадуєш?" (Пс. 8:4-5). "Небо звіщає про Божу славу, а про чин Його рук розказує небозвід. Оповіщує день дневі слово, а ніч ночі показує думку" (Пс. 19:2-3); "Хіба Той, що вухо щепив (насадив), - чи Він не почує? Хіба Той, що око створив, - чи Він не побачить?" (Пс. 94:9). Дехто справді заперечував, що може бути порядок і корисне розташування без задуму, що речі можуть діяти завдяки дії закону або випадку. Але залежний характер законів природи виключає першу ідею. Ці закони природи не могли самі собою ані виникнути, ані вони не є здатні самі себе підтримувати; вони припускають

наявність законодавця і підтримувача закону. Хто створив сніжинку або пори року? Безсумнівно, все це говорить про розумну істоту. Апостол Павло використовує цей доказ і концепцію, щоб встановити провину невіруючого (Рим. 1:18-23).

Сьогодні рідко сперечаються про менш значну передумову. Структури й адаптації в рослинному і тваринному світі, включно з людиною, вказують на порядок і задум. Рослини, тварини й люди так побудовані, що можуть засвоювати потрібну їжу, рости і розмножуватися за своїм родом. Всі планети, астероїди, сателіти, комети, метеори і сузір'я втримуються в своєму русі на своїх траєкторіях великими відцентровими і доцентровими силами у всесвіті. Атом виявляє впорядковане розташування протонів, нейтронів, дейтронів, мезотронів, електронів тощо. Ми можемо спостерігати взаємовідносини між живим і неживим світом. Світло, повітря, тепло, вода, ґрунт дані для підтримки життя рослин і тварин. Ми можемо теж спостерігати загальну одноманітність законів природи, яка дозволяє людині сіяти, вирощувати врожаї, використовувати свої наукові відкриття для поліпшення людського добробуту. Апостол Павло заявляє: "Не залишив Він Себе без свідчення, добро чинячи: подавав нам із неба дощі та врожайні часи, та наповнював їжею й радіщами серця наші" (Дії Ап. 14:17).

Що ж підтверджує цей доказ? Дехто заперечував, що як люди, так і тварини мають некорисні органи чи рудиментарні (залишкові) структури, тому телеологічний доказ не має законної сили. Проте наука постійно виявляє, що так звані некорисні органи зрештою не є некорисні; можна припустити, що ті органи, вживання яких ще не було встановлене, можуть також мати своє застосування. Телеологічний доказ нашо́вхує на думку, що першопричина є не тільки розумна і вільна, але що вона знаходиться поза всесвітом, бо задум, як видно, виникає не просто зсередини, а переважно і головним чином ззовні, за допомогою адаптації зовнішніх речей до організмів і за впорядкованим розташуванням величезних тіл матерії, відокремлених одне від одного мільйонами і мільярдами миль. Тому робимо висновок: цей доказ підтверджує, що першопричина розумна, вільна, потойбічна й незбагнено велика.

Цей доказ має і обмеження; він підтверджує, що великий і розумний архітектор сформував світ, проте не доводить, що архітектор – це Бог. Крім того, існування фізичного зла і безладдя обмежують цінність цього доказу. В порівнянні з іншими доказами на підтвердження буття Бога, він має цінність, хоча сам по собі має зменшену вартість.

3. *Онтологічний доказ.* Як загально констатується, цей доказ бачить у справжній ідеї Бога доказ Його буття. Він стверджує, що

всі люди мають інтуїтивну ідею Бога, тоді намагається знайти доказ Його буття в самій цій ідеї. Або ж, як пише Гоексема, цей доказ “заперечує, що ми володіємо ідеєю Бога. Але ідея Бога безмежно більша за саму людину. Отже, з цього можна зробити висновок, що вона й не може мати свого походження в людині. Вона може мати своє походження тільки в самому Бозі”.⁹

З цим доказом треба бути обережними, бо ми не можемо виводити дійсного існування з простої абстрактної думки; ідея Бога не має в собі доказу Його буття. Та хоч онтологічний доказ не доводить буття Бога, він виявляє, ким повинен бути Бог, якщо Він існує. Оскільки космологічний і телеологічний докази підтвердили вже буття особової причини і конструктора, який знаходиться ззовні всесвіту, цей доказ підтверджує, що ця істота необмежена і досконала, але не тому, що ці якості проявляються в ній, а тому що наша розумова конституція не дозволяє нам думати інакше. Цілком очевидно, що кожна ідея в людському середовищі має якусь причину. В ідеї про Бога Біблії повинна бути якась причина, цією причиною повинен бути Сам Бог.

4. *Моральний доказ.* Кант підкреслює, що теоретичні докази не можуть дати нам жодного знання про Бога, як про моральну істоту. В цьому відношенні ми залежні від практичного розуму. Кант твердить, що цей факт зобов’язання принаймні такий же певний, як і сам факт буття. На основі сумління він наводить докази на підтвердження свободи, безсмертя і Бога. Це його категоричний імператив. Біблія також закликає до морального доказу щодо буття Бога (Рим. 1:19-32; 2:14-16).

Гоексема представляє цей доказ так: “Кожна людина має почуття зобов’язання, що є добре і що зле, спільно з незаперечним почуттям відповідальності чинити те, що добре, і почуттям самоосуду, коли вона вчинить зле”. Він далі говорить: “В ній є, так би мовити, голос, якого не можна заглушити, який завжди говорить її внутрішній свідомості: “Du sollst” (ти повинен). Це припускає, що є мовець, а до того ж, що цей мовець – Господь і Володар”.¹⁰ Людське пізнання добра і зла походить від Бога, як і почуття обов’язку. Герсковітс робить спостереження, що “концепції добра і зла можна знайти в системах вірування всіх груп”.¹¹ Ось тому ми робимо висновок, що є тривалий моральний закон, який має вищу і незмінну владу над нами. Еволюціоністи не хочуть визнати цього. Вони хочуть думати, що все постійно змінюється. Але що сумління не нав’язане своїм “я” і не розвинулося воно від наших примітивних інстинктів за допомогою нашого життя в суспільстві, видно з того факту, що почуття обов’язку не зважає на наші нахили, утіхи, достатки, ані на практику нашого суспільства, а часто є в конфлікті з ними. Проте

сумління не говорить нам, що ми повинні чинити; воно лише наполягає на тому, що є фундаментальний моральний закон у всесвіті і що нашим обов'язком є дотримуватись його. Крім того, відомі порушення цього морального закону походять від почуття залишення і страху осуду. У Біблії Давид є добрим прикладом цього (Пс.32:3 і далі; 38:2-5).

Ми повинні зробити висновок: через те що цей моральний закон не нав'язаний своїм "я", страх осуду не виконується самими нами, то є свята воля, яка застосовує цей закон і каральну силу, яка й виконає погрози над нашою моральною природою. Наше сумління покликуює: "Було тобі виявлено, людино, що добре, і чого пожадає від тебе Господь" (Мих. 6:8), і "Бог приведе кожну справу на суд, і все потаємне, - чи добре воно, чи лихе!" (Екл. 12:14). Інакше кажучи, сумління визнає буття Великого Законодавця і певність кари за всі порушення Його закону.

5. *Доказ погодженості.* Цей доказ базується на переконанні, що постулат, який найкраще пояснює споріднені факти, мабуть, правдивий. Наскільки він стосується поточного розгляду, він звучить так: віра в буття Бога найкраще пояснює факти нашої моральної, розумової й релігійної природи, як і факти матеріального всесвіту; ось тому Бог існує. Він твердить, що без цього постулату спорідненості факти нез'ясовні. Цей принцип можна пояснити з мікроскопічних і телескопічних дослідів. Ті частинки, що утворюють атом, не піддаються безпосередньому спостереженню, проте ми переконані в їхньому бутті завдяки тим ефектам, які вони спричиняють, і тим сполукам, у які вони входять. Таким чином, в науці стверджуємо, що постулат, який пояснює і гармонізується зі спорідненими фактами, є правдивий. Чи ж і ми не повинні на цьому принципі зробити висновок, що Бог існує, бо теїстичний постулат гармонізується з усіма фактами нашої розумової, моральної і релігійної природи, як також і з фактами матеріального всесвіту?

Віра в особового, незалежного і Себе об'являючого Бога гармонізується з нашою моральною і розумовою природою; історія і закон природи містять у собі пояснення; а всесвітню віру у вищу істоту з її супровідними релігійними досвідами можна пояснити. Атеїзм, пантеїзм і агностицизм не дають достатньої відповіді, щоб задовольнити людське серце. Ми можемо зробити висновок з цих доказів, що є особовий, потойбічний, самобутній, етичний і самовідкриваючий Бог. Він незбагнений (Йов 11:7; Іс. 40:18; Рим. 11:33), проте пізнаваний (Ів. 17:3; 1 Ів. 5:20).

IV

НЕХРИСТИЯНСЬКІ СВІТОГЛЯДИ

Для кожного, хто серйозно замислюється над доказами буття Бога, які було подано вище, ці докази видаються переконливими. Він може тільки вигукнути: "Безсумнівно, Бог існує!" І Сам Бог вважає ці докази переконливими. Коли б Він не вважав їх переконливими, то дав би їх більше, але достатньо й цих (Дії Ап. 14:17; 17:23-29; Рим. 1:18-20). Біблія просто стверджує буття Бога. Тому вірити в буття Бога - це нормальна і природна річ, агностицизм і атеїзм - це ненормальні й неприродні погляди. Справді, це рівносильно тому, що сказати: Бог не дав нам достатньо доказів про Своє буття. Але таке ставлення - це дискредитація доброзичливого і святого Бога, і тому воно гріховне.

Незважаючи на це, люди взагалі відмовилися володіти пізнанням Бога (Рим. 1:28). Гріх так засліпив їхні очі й зіпсував серця, що вони відкидають докази, продовжують жити без Бога або ставлять ідолів свого власного творення. Ось тому стисло розглянемо основні нехристиянські погляди на світ і відповімо на них. Вони поділяються на шість великих груп.

I. АТЕЇСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

У загальному значенні термін "атеїзм" характеризується поняттям неспроможності визнати єдиного істинного Бога. Як такий, він стосується всіх нехристиянських релігій. В більш обмеженому розумінні, термін "атеїзм" стосується трьох відмінних типів: практичного, догматичного і фактичного атеїзму.

Практичний атеїзм є в багатьох людей. Багато хто поспішно вирішив, що вся релігія підробка. Такі люди, звичайно, неутверджені атеїсти; вони лише байдужі до Бога. Хоч вони, може, й визнають десь якогось Бога, проте живуть і поводяться так, немовби не було Бога, перед Яким вони були б відповідальні. Вони практичні атеїсти, оскільки це стосується їхніх релігійних інтересів.

Догматичний атеїзм - це той тип атеїзму, який відверто визнає безбожництво. Більшість людей не виставляє зухвало свого атеїзму перед людьми, бо це викличе докори; проте є й такі, які не відхиляються від заяви, що вони атеїсти. Останніми роками відбувалося відродження цього роду атеїзму. Комунізм відверто

визнавав себе атеїстичним, релігію вважав за опій для народу.

Фактичний атеїзм – це той рід атеїзму, який дотримується принципів, непослідовних з вірою в Бога, або тих, які визначають його висловами, що грубо порушують загальне вживання мови. Більшість натуралістів належить до першого з цих різновидів. Ті, хто визначає Бога такими абстрактними висловами, як “активний принцип в природі”, “суспільна свідомість”, “незбагнений”, “уособлена реальність” чи “енергія” – це атеїсти другого з цих різновидів. Вони дійсно порушують встановлене значення терміну “Бог”. Теїзм також має свою добре встановлену номенклатуру, якою не можна жонглювати за власним бажанням, щоб відповідати вподобанню сучасного вірування.

Атеїстичне ставлення дуже незадовільне, нестійке, зарозуміле. Воно незадовільне, бо всім атеїстам бракує запевнення прощення їхніх гріхів; в них усіх холодне і порожнє життя; вони нічого не знають про мир і спілкування з Богом. Воно нестійке, бо супротивне людській впевненості. Як Писання, так і історія, доводять, що людина неминуче і повсюдно вірить у буття Бога. Дійсний атеїзм свідчить про цей факт тим, що адаптує абстракцію, щоб пояснити світ і його життя. Він зарозумілий, бо претендує на всезнання. Обмежене знання може робити висновок про буття Бога, але вичерпне знання всіх речей, відомостей і часів є необхідне для того, щоб догматично ствердити, що нема Бога. Догматичного атеїста можна пояснити як такого, що перебуває в ненормальному стані. Так як можна зрушити з центру маятник годинника внутрішньою або зовнішньою силою, так само і розум людини можна вивести з його ненормального стану фальшивою філософією. Коли ж усунути цю силу, то як маятник, так і людський розум, повернуться до свого нормального стану.

II. АГНОСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Термін “агностик” інколи застосовується до доктрини, яка підтверджує неможливість будь-якого правдивого пізнання, стверджуючи, що все це знання відносне, а тому непевне. В цьому розумінні грецькі софісти і скептики, а також всі емпіріокритики від Арістотеля до Д. Юма були агностиками. Проте в теології цей термін обмежений до тих поглядів, які підтверджують, що ні буття, ні природа Бога, ані кінцева природа всесвіту – непізнані або непізнавані.

Позитивізм у науці і прагматизм у філософії й теології є видатними зразками агностицизму. Август Конт (1798-1859), засновник позитивізму, вирішив не пізнавати нічого за правдиве поза деталями спостережених фактів; через те що ідею Бога не можна в цей спосіб піддати випробуванню, він її залишив, повністю

присвятивши себе вивченню явищ. Але теорія відносності Айнштейна довела, що ми повинні брати до уваги незбагненне, наприклад, час і простір, навіть у досліджуванні фізичног світу. Ця теорія завдала смертельного удару позитивізму.

Прагматизм у філософії й теології, як позитивізм у науці, заперечує особливе об'явлення і компетентність розуму в дослідженні кінцевої реальності. Проте він доводить: через те що припинення судження є не лише болючим, а часто дорого коштує і неможливе, ми повинні прийняти той погляд, який дає найкращі наслідки. Відповідним чином, Альбрехт Рітчль (1822-1889) і Вільям Джеймс (1842-1910) прийняли наказ Бога, тобто прагматичний постулат Його буття, щоб забезпечити певні бажані результати. Джон Дьюї (1859-1952) задовольняється постулатом незрозумілих абстракцій.

Становище агностиків також надзвичайно незадовільне, нетривке й часто виявляє фальшиву покору. Воно незадовільне в тому відношенні, що терпить те саме духовне зубожіння, що й атеїстичне, але воно незадовільне також і з інтелектуального кута зору. Агностицизм доводить це в прийнятті пробних поглядів, як робочих гіпотез. Воно нетривке, бо визнає, що не досягло цілковитої певності. Рітчль і Джеймс заявляли, що вони досягли чималої міри стабільності в своїх віруваннях, проте Дьюї твердив, що його вірування були дуже тимчасові. І агностицизм часто виявляє фальшиву покору в заяві, що він знає дуже мало. Інші твердять, що деякі агностики гордовито претендують на вище розуміння, але ми щиро усвідомлюємо справжні людські обмеження в знанні. А з християнського кута зору, це фальшива покірність, бо християни вважають докази на підтвердження буття особового, потойбічного, всемогутнього і святого Бога, як достатні й переконливі.

III. ПАНТЕЇСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Пантеїзм - це та теорія, яка твердить, що всі обмежені речі - це просто аспекти, модифікації або частини однієї вічної і самотньої істоти. Він розглядає Бога заодно з природним всесвітом. Бог є все і все є Бог. Він з'являється в різноманітних формах у наш час, деякі з них містять у собі також атеїстичні, політеїстичні або теїстичні елементи. Ревні поклонники пантеїзму звичайно розглядають свої вірування, як релігію, вносячи в них певного роду шанобливу покору. З тієї причини треба тим більше ясно усвідомити недостатність пантеїзму. Ми викладемо в найстисліший спосіб характер провідних типів пантеїзму, тоді подамо його християнське спростування.

А. Провідні типи пантеїзму

Нижче наведемо провідні типи пантеїзму.

1. *Матеріалістичний пантеїзм.* Ця форма пантеїзму твердить, що матерія є причиною всього життя і розуму. Давид Штраус (1808-1874) вірив у вічність матерії і в спонтанне походження життя. Він твердив, що всесвіт, тотальність буття, яке ми називаємо природою, – це єдиний Бог, якому сучасна людина, освічена наукою, зможе погодитися поклонятися. Безсумнівно, вірування у вічність матерії є нелогічним припущенням, доктрина спонтанного походження життя була відкинута гідними довіри науковцями.

2. *Гілозоїзм і панпсихізм.* Це назви тієї самої теорії, хоч її є два типи. Перший твердить, що кожна частка матерії, окрім її фізичних властивостей, є принципом життя. Найраніша форма ставила наголос на фізичні властивості і практично була якимось типом матеріалізму. Його сучасна форма повертається до Готфріда-Вільгельма Лейбніца (1646-1716), який ставив наголос на психічні властивості. Він стверджував, що кінцеві одиниці – не атоми, а монади, маленькі душі, які мають силу сприймання і апетиту. Другий тип твердить, що розум і матерія відмінні, проте вони інтимно і нероздільно об'єднані. Бог, за цим поглядом, – душа світу. Стоїки дотримувалися цієї форми гілозоїзму.

3. *Нейтралізм.* Нейтралізм – це форма монізму, яка твердить, що кінцева реальність – це не розум і не матерія, а нейтральна речовина, розум і матерія якої є лише видимістю чи аспектами. Барух Спіноза – це найкращий представник цього типу. Він твердив, що є одна субстанція з двома атрибутами, думкою і протяжністю, чи розумом і матерією, сукупністю яких є Бог.

4. *Ідеалізм.* Ця форма пантеїзму твердить, що кінцева реальність виникає з природи розуму, тому світ є результатом розуму, або особового, або безкінечного. Джордж Берклі твердив, що предмети, які людина спостерігає, – це тільки сприйняття людини, а не самі предмети. Тобто все існує тільки в розумі. Проте ми відповідаємо, що якщо все існує тільки в розумі, тоді інші люди і Бог теж існують тільки в розумі. Справді, логічно людина повинна зробити висновок, що існує тільки вона одна, а це вже знижує цю теорію до безглуздя. Суб'єктивний ідеалізм говорить, що світ – це моя ідея; об'єктивний ідеалізм говорить, що він є ідеєю.

Є два головні типи абсолютного ідеалізму чи об'єктивного ідеалізму. Безособовий абсолютизм твердить, що кінцева реальність – це один єдиний розум, або одна єдина об'єднана система; він заперечує, що цей розум чи система особові. Особистий абсолютизм твердить, що абсолют – це особа. Він містить у собі всі

кінцеві "я", ділиться досвідами цих "я", бо кількісно вони є частиною його, але й він теж має свої думки, відмінні від їхніх думок.

5. *Філософський містицизм.* Філософський містицизм – це найбільш абсолютна форма монізму, що існує. Ідеаліст все ще розрізняє між зовнішнім світом і собою, великим "я" і всіма кінцевими "я"; але для містика значення відмінності цілком зникає, він усвідомлює, що тотожний з внутрішньою істотою свого предмета. Кінцева реальність – це одне ціле, яке важко описати; людське "я" не лише подібне до неї за родом, а ідентичне з нею; союз із цим абсолютним реалізується найімовірніше моральним зусиллям, ніж теоретичними абстракціями.

Завершуючи цей огляд пантеїстичних поглядів, ми повторюємо те твердження, яке було висловлене на початку цієї частини, що деякі пантеїсти теж мають атеїстичні, політеїстичні або теїстичні елементи в своїх теоріях. Вищезгаданих п'ять типів трактувалися просто як пантеїстичні, бо це їхній дійсний або головний характер. Ми тепер стисло вкажемо на їхні помилки й руйнівний характер.

Б. Спростування пантеїстичних теорій

Людський розум ставиться занадто довірливо до моністичних поглядів на світ. Він любить думати, що все буття має якусь спільну першопричину чи походження. Філософи твердять, що ця першопричина чи принцип є повністю в межах світу. Християни також вірять у спільну першопричину походження, але вважають, що вона знаходиться як поза світом, так і всередині нього. Перший погляд відомий як монізм, останній як монотеїзм. Глибоке релігійне значення пов'язане з пантеїстичними віруваннями, тому вважаємо за необхідне запропонувати детальне їх спростування. Пантеїстичні теорії треба відкинути з наступних причин:

1. *Вони детерміністичні.* Вся свобода вторинних причин заперечується. Все існує й діє з необхідності. Матеріалістичний пантеїзм мислить з кута зору динамічної необхідності, тоді як абсолютний ідеалізм мислить з кута зору логічної необхідності. Проти цього ми стверджуємо, що ми вільні люди, звітні за свою поведінку. Ось заради цієї впевненості встановлюємо уряд та караємо злочинців за їхні злочини.

2. *Вони руйнують основи моралі.* Якщо всі речі необхідні, то помилка і гріх також необхідні. Якщо це правдиво, то з цього випливає три висновки: 1) Те, чого абсолютно не повинно бути і що заслуговує осуду, – не є гріхом. Отже, пантеїзм говорить про гріх, як про неминучу слабкість, як про стадію в нашому розвитку. Але ми впевнені, що знаходимося під осудом і гнівом святого Бога.

2) Ми не маємо стандарту, щоб ним відрізнити добро від зла. Якщо ми робимо все з необхідності, то як можемо тоді сказати, коли саме чинимо те, що погане, а коли те, що добре? Пантеїсти перетворюють вигідність в моральне випробування. 3) Тоді і Сам Бог грішний, бо якщо все зумовлене Ним, тоді Він або неук, або злий серцем. Якщо Він неук, то як же Він може бути незатьмареним світлом і досконалою правдою? Якщо Він злий, як Він може карати гріх? В поганському суспільстві, де пантеїзм здобув більш релігійного значення, ця ідея схилила людей обожнювати зло, шанувати й поклонятися тим божествам, які найліпше зображають зло. Таким чином пантеїзм руйнує основи моралі.

3. Вони перетворюють всю раціональну релігію у неможливість. Дехто не вважав би це запереченням пантеїзму, але з кута зору філософії релігії це дуже важливо. При підкреслюванні метафізичного поєднання людського з Божественним, пантеїстичні погляди мають тенденцію руйнувати людську особистість. Це діється особливо в абсолютному ідеалізмі й містицизмі. Правдива релігія можлива тільки між особами, які зберігають свої відмінні індивідуальності, бо правдива релігія – це поклоніння і служіння, пропоновані людською істотою Божественній Істоті. Коли ж ці відмінності повністю зникнуть, тоді правдива релігія стає неможливою. Те, що дехто з людей ще назвав би релігією, може в тому випадку бути лише поклонінням своєму “я”.

4. Вони заперечують особисте і свідоме безсмертя. Якщо людина є тільки частиною безмежного, то вона також є тільки миттю в житті Бога, хвилею на поверхні моря; коли тіло гине, особистість перестає існувати, море знову стає гладенькою поверхнею. Отже, людина не має свідомого буття після смерті. Єдиний рід безсмертя, на який надіються пантеїсти, – це продовження існування в пам'яті інших і поринання у велику кінцеву реальність. Ми свідомі, що маємо особисту відповідальність перед Богом, що нас покличуть дати звіт справам, які ми зробили в тілі, добрі чи лихі (2 Кор. 5:10). Ми знаємо, що після смерті, як і в сучасному житті, буде різниця між злом і добром, тобто що наша ідентичність та індивідуальність буде збережена.

5. Вони обожнюють людину, перетворюючи її в частину Бога. Пантеїзм лестить людині й заохочує її гордість. Якщо все, що існує, є тільки виявленням Бога, і якщо Бог не досягає свідомості, крім свідомості в людині, тоді людина є найвищим виявленням Бога у світі. Справді, ми можемо міряти релігійну велич людини до тієї міри, до якої вона усвідомлює свою ідентичність з Богом. Пантеїсти твердять, що Христос був першою людиною, яка досконало усвідомила цю велику правду, коли Він сказав: “Я і Отець – ми

одне!” (Ів. 10:30). А індус думає, що коли він може сказати: “Я брахман!” – то настав момент його поринання у безкінечне. Ми не маємо права сказати про себе те, що Ісус міг сказати про Себе, бо ми – грішні створіння, а Він – вічний Син Божий. Християнство дає людині найвище становище перед Богом, але не перетворює її у частину Бога.

б. Вони (пантеїстичні теорії) не можуть пояснити конкретну реальність. Матеріалістичний пантеїзм відмовляється від обговорення цього предмету, заявляючи, що матерія в русі завжди існувала, але це тільки твердження, а не доказ. Всесвіт нездатний утримувати себе незалежно; коли ж він нездатний утримувати себе незалежно, він мусив мати початок. Матеріалістичний пантеїзм не може пояснити розуму, бо немислимо, щоб мертва матерія породила життя або розум. Ідеалістичний пантеїст забуває, що думка без мислителя – це тільки абстракція. Реальність завжди самостійна, діюча сила. Без цієї діючої сили немає діяльності – ні розумової, ні фізичної. Абстрактний всесвіт неспроможний породжувати індивідуальне буття. Таким чином, пантеїзм не може пояснити конкретну реальність.

ІV. ПОЛІТЕЇСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Ми констатуємо, що монотеїзм був первісною релігією людства. Перше відхилення від монотеїзму, здається, було в напрямі поклоніння природі. Сонце, місяць, зорі – великі представники природи, вогонь, повітря й вода – великі представники землі – стали предметами загальнопоширеного поклоніння. Спочатку їх просто уособлювали. Пізніше люди почали вірити, що ними керували особові істоти. Політеїзм має міцну близькість з упалою людською природою. Люди приєднуються до бовванів (Ос. 4:17), а тоді їм важко їх залишити. Ідолопоклонство не тільки опустошує серце, а й принижує гідність розуму. Апостол Павло говорить, як люди, “називаючи себе мудрими, потуманіли і славу нетлінного Бога змінили на подобу образу тлінної людини, і птахів, і чотириногих, і гадів” (Рим. 1:22, 23 і далі). Солунські віруючі “навернулись до Бога від ідолів, щоб служити живому й правдивому Богові” (1 Сол. 1:9). Апостол Іван напучує: “Дітоньки, – бережіться від ідолів!” (1 Ів. 5:21).

У Біблії іноді говориться про поганських богів, що вони незначні й безкорисні (Іс. 41:24; 44:9-20), а іншим разом їх вважають за представників, якщо не самим втіленням, демонів (1 Кор. 10:20). Це означає, що поклоніння ідолам – це поклоніння демонам.

V. ДУАЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Ця теорія твердить, що є дві відмінні й непоправні субстанції чи два принципи. В епістемології – це ідея і предмет; в метафізиці – розум і матерія; в етиці – добро і зло; в релігії – добро або Бог і зло або сатана. Християнин, проте, не вірить, що сатана співвічний з Богом, а що він є створінням Божим і підпорядкований Йому.

Кант, Сіджвік (Sidgwick), сучасні персоналістичні філософи, християни і звичайні люди дотримуються епістемологічного дуалізму. Для них думка і річ – це дві відмінні субстанції. Ранні грецькі філософи, такі як Фалес, Емпедокл, Анаксагор, Піфагор, звичайно вважаються моністами, але насправді вони були метафізичними дуалістами. Вони розрізняли два принципи – розум і матерію. Навіть Платон, роблячи гостре розрізнення між ідеями і реальним світом, все-таки був дуалістом. Кант і всі британські моралісти, які вважали, що у всесвіті є абсолютна правда і абсолютне зло, були етичні дуалісти. Вони тому й підтримували стандарти абсолютної правди. Більш важливим, з християнського кута зору, були релігійні дуалісти.

Виникнувши головним чином із перського зороастризму, гностицизму і маніхейства, цей погляд став великою мукою для ранньої Церкви. Гностики, здається, виникли в другій половині I ст. Вони намагалися розв'язати проблему зла, прийнявши без доказів двох богів – верховного Бога і деміурга. Бог Старого Заповіту – це не верховний Бог, бо верховний Бог цілком добрий; Він – деміург, хто створив всесвіт. Між цими двома богами постійно відбувається боротьба, боротьба між добром і злом. Мані очевидно виховувався з давньою вавилонською сектою і став засновником маніхейства. Ввійшовши в контакт з християнством, він задумав об'єднати східний дуалізм і християнство в одне гармонійне ціле. Він вважав себе за апостола Христа й обіцяного Параклета (Утішителя). Він почав ліквідувати всі юдейські елементи з християнства, замінюючи їх зороастризмом.

В минулому столітті проблема походження і присутності зла в світі знову вийшла на передній план. Це схилило декого повернутися до давньої форми дуалізму. Бог і матерія, дехто міг би сказати – Бог і сатана, – вічні. Бог обмежений в силі і, мабуть, у знанні, але не в якості характеру. Бог чинить все найкраще, що може, з непокірним світом і врешті-решт здобуде над ним повну перемогу. Людина повинна допомагати Богові в цій боротьбі, прискорювати остаточне повалення зла. Бог вважається за зростаючого і обмеженого (що має межу).

Проблема зла, за загальним визнанням, важка для будь-якої теорії, але й доктрина дуалізму не є розв'язанням. Безсумнівно,

обмежений Бог не може задовольнити людського серця, бо яку гарантію пропонує такий Бог для кінцевого тріумфу добра? Щось непередбачене може будь-коли з'явитися й розбити всі Його добрі наміри; та й як віруючий збереже віру в молитву, покладаючи надію на таку теорію? Крім того, обмеження не звільняє Бога більше від відповідальності за зло, ніж традиційний погляд. Більшість прихильників цієї теорії схильні навчати, що Бог якось творить, хоч вони говорять про це як про вічний процес. Віруючи, що для творчого процесу необхідне зло, вони не можуть звільнити Бога від того, що Він створив такий світ. До того ж, ця доктрина має віру в розвиваючого і зростаючого Бога; Він має все більший і більший успіх і, мабуть, стає кращим і кращим. Але все це явне нехтування багатьма біблійними вказівками, що Він досконалий і незмінний у Своїй мудрості, силі, справедливості, доброті і правді, а тому все це не задовольняє нашу ідею про Бога. І нарешті, ця доктрина ігнорує чи заперечує існування сатани, того запеклого ворога, якого в Писанні зображено, що він значною мірою пов'язаний із сучасним злом.

VI. ДЕЙСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Як пантеїзм дотримується думки про іманентність Бога, виключаючи Його трансцендентність, так деїзм дотримується думки про Його трансцендентність, виключаючи Його іманентність. За твердженням деїзму, Бог присутній у творенні тільки за допомогою Своєї сили, а не за допомогою Своєї дійсної природи й істоти. Він обдарував творіння незмінними законами, над якими Він виявляє просто загальний нагляд; Він наділив Своє створіння певними властивостями, помістив його під Свої незмінні закони і залишив його здійснювати своє призначення власними силами. Деїзм заперечує особливе об'явлення, чуда і провидіння. Він твердить, що всі правди про Бога виявляються розумом і що Біблія – це просто книга про принципи природної релігії, які встановлені і стверджуються світлом природи.

Християнин відкидає деїзм, бо вважає, що ми маємо особливе об'явлення Бога в Біблії; що Бог присутній у всесвіті як у Своїй істоті, так і в Своїй силі; що Бог здійснює Свій постійний провиденційний (передбачений) контроль над усім творінням; що Він інколи використовує чуда, щоб здійснити Свої наміри; що Бог відповідає на молитву; що деїсти запозичують багато своїх релігійних догматів з Біблії, а не лише з природи чи розуму. Він вважає, що дейстичний відсутній Бог не є багато ліпший від того Бога, Якого зовсім немає.

ЧАСТИНА II

БІБЛІОЛОГІЯ

Показавши, що Бог об'явив Себе, довівши Його буття багатьма доказами, ми тепер бажаємо знати, де можна довідатися про Нього більше. Інакше кажучи, ми хочемо дізнатися про джерела теології, про точну й безпомилкову інформацію про Нього і про Його відношення до всесвіту. Є чотири напрямки, де люди шукають таких джерел: розум, містична проникливість, Церква і Писання. Ми вже вказали на належне місце, на обмеження розуму й містичну проникливість. Тепер залишилося довідатися, чи Бог дав таку владу Церкві, чи Писання є єдиним дійсним джерелом влади.

Римський католицизм давно заявляв, що Бог доручив Церкві бути авторитетним і безпомилковим учителем. Він твердить, що Бог сповістив Церкві всі Свої об'явлення, написані й ненаписані, що в Церкві є постійна присутність і провід Святого Духа, Який зберігає її від усіх помилок у повчанні. Ця безпомилковість торкається питань віри й етики, всього, що Церква проголошує, як частку об'явлення Божого. З цього погляду, Римсько-католицька церква – це єдина правдива церква. Коли сходяться єпископи, вони колективно безпомилкові в своїх здібностях. Коли ж папа, єпископ Риму, промовляє з ватиканського престолу, з кафедри (*ex cathedra*), він є органом Святого Духа і висловлює безпомилкове судження церкви.

Але ж Бог не давав жодної такої влади будь-якій видимій організації. Для того щоб вирішити розбіжність у поглядах щодо догматів, потрібно зважити на думку правдивого Божого народу, тому що в цьому цінність, і тому що Церква – це “стовп і підвалина правди” (1 Тим. 3:15). Це стосується невидимого Тіла Христа, а не зовнішньої організації. Бог не присутній у видимій організації як такій, а в серцях своїх правдивих послідовників. Поступове ведення до правди, обіцяне в Ів. 16:12 і далі, не простягається поза тих людей, яким це було обіцяно, за винятком тільки в тому розумінні, що воно уможливить їм розуміти даром дані їм речі від Бога (1 Кор. 2:12), тобто речі, записані в Писанні. Кожна дитина Божа має просвітлююче служіння Святого Духа, щоб зробити її здатною розуміти Слово; але це не той дар, який даний зовнішній організації (1 Ів. 2:20, 27).

Біблію потрібно сприймати як остаточний авторитет. Правдива Церква вірила впродовж усієї своєї історії, що Біблія – це втілення Божественного об'явлення, а розповіді, що містять це об'явлення, є істинними, гідними довір'я, канонічними, надприродно натхненними. Бібліологія досліджує Писання, щоб довідатися, чи ця віра в Біблію істинна.

СВЯТЕ ПИСАННЯ: ВТІЛЕННЯ БОЖЕСТВЕННОГО ОБ'ЯВЛЕННЯ

Можливість теології виникає з Божого об'явлення і обдарування людей. Другу з цих ідей ми досі вже достатньо з'ясували, але першу потрібно розглянути більш докладно. Християнський погляд завжди твердив, що Боже об'явлення мало написане втілення і що таким втіленням є Біблія. Тому Святе Писання є найважливішим джерелом християнської теології. Які є докази цього погляду?

I. АПРІОРНИЙ ДОКАЗ

Точно кажучи, цей доказ виникає із чогось попереднього до чогось наступного. Наскільки це стосується теперішнього обговорення, його можна викласти ось так: людина є тим, ким вона є, а Бог є Тим, Ким Він є. Отже, можемо сподіватися об'явлення від Бога і також втілення тих частин того об'явлення, які необхідні для постачання достовірного і безпомилкового джерела теологічної правди. Частини цього доказу треба дослідити більш ретельно.

Людина є не лише грішником, який перебуває під засудженням вічної смерті, але вона також відхиляється від Бога, не знає Божих намірів і методів спасіння, нездатна повернутися до Бога своїми власними зусиллями. Вона, інакше кажучи, знаходиться в надзвичайно безнадійному стані, який усвідомлює лише частково. Вона не знає, чи зможе визволитися від нього. А якщо зможе, то як? Неписані загальні і особливі Божі об'явлення не дають справжніх відповідей на це запитання. Отже, цілком зрозуміло, що людині потрібне безпомилкове повчання щодо її найважливішої проблеми в житті - її вічного добробуту.

На противагу цій глибокій потребі людини, маємо єдині в своєму роді атрибути і характер Бога, які уможливлують нам задовольнити цю потребу. Християнський Бог всезнаючий, святий, люблячий, добрий і всемогутній. Він - всезнаючий, тому Він знає всі людські потреби; Він - святий, тому Він не може вибачити гріх і прийняти людину в гріховному стані, щоб спілкуватися з нею; Він - люблячий і добрий, тому Він може шукати засоби, щоб здійснити план спасіння; Він - всемогутній, тому Він може не тільки об'явити Себе, а й викласти письмово такі об'явлення про Себе, які необхідні для досвіду спасіння.

Ми погоджуємося, що цей доказ не веде нас поза точку

можливості або, принаймні, ймовірності. Бо хоч Бог і є любов і виявляє цей атрибут у Своєму Божестві, та окремо від зрозумілого об'явлення не можемо бути певні, що Він любить грішника. Ми не повинні перетворювати Його любов у якесь обов'язкове ставлення до грішника, бо інакше любов не є вже любов'ю, милосердя не є вже милосердям, благодать не є вже благодаттю. В усьому цьому необхідно зберегти елемент добровільності, бо людина втратила всі претензії на любов, милосердя і благодать. Але навіть у такому випадку цей доказ має деяку цінність, вселяючи надію, що Бог забезпечить найбільші потреби людини.

II. ДОКАЗ ІЗ АНАЛОГІЇ

Цей доказ запозичений від співвідношення між пропорціями чи відношеннями і речами. Він зміцнює попередній доказ із погляду ймовірності втілення Божественного об'явлення. Цей доказ можна викласти в двох частинах. По-перше, коли переходимо в ту частину сфери нашого світу, де є потреба для комунікації між індивідами, які б розумові здібності вони не мали, ми стикаємося з безпосереднім висловленням чи "об'явленням". Навіть тварини виявляють голосами свої різноманітні почуття. І повсюдно в суспільстві є якась мова. Є безпосередня комунікація між однією й іншою людиною, постійне й безпосереднє виявлення внутрішніх думок і почуттів, переданих в такий спосіб, щоб їх можна було зрозуміти. Отже, *prima facie* (з першого погляду, враження) не може бути опору безпосередньому, ясному, правдивому об'явленню, виведеному з аналогії природи. Хоч цей доказ, може, не доведе, що Боже об'явлення буде втілене в книзі, проте він сприяє такому поглядові.

По-друге, в природі є ознаки поправленої доброти, а в житті індивідів і народів є докази стриманості Провидіння у Його стосунках з ними, які дають ґрунт для надії. Є вздоровлення кінцівок, вздоровлення від хвороб, відкладання суду. Все це дає деякий ґрунт для мислення, що Бог природи – це Бог стриманості й милосердя (Дії Ап. 14:15-17).

Цей доказ веде нас трохи далі, ніж апріорний. Попередній просто пропонує надію, що Бог може з'явитися, щоб допомогти істоті, яка впала; останній же, довівши, що Бог забезпечив для вздоровлення багатьох хвороб в рослинному і тваринному світі й показав, що Він терпеливо й доброзичливо обходиться з людством взагалі, доводить, що Він з'являється, щоб допомогти Своєму нужденному створінню. Але знову ми можемо тільки в дуже загальний спосіб виводити з цього доказу запевнення, що Він втілить Свої плани й обітниці в написаному тексті.

III. ДОКАЗ ІЗ НЕЗНИЩУВАЛЬНОСТІ БІБЛІЇ

Коли згадаємо, що тільки малий відсоток книг зберігається впродовж чверть століття, що багато менший відсоток зберігається протягом одного століття, і що тільки мала кількість – протягом тисячі років, ми відразу усвідомлюємо, що Біблія – це унікальна книга. До того ж, коли пригадаємо обставини, за яких Біблія збереглася, то цей факт стає ще більш гідним подиву. Далі, “до Біблії було не тільки більш шанобливе ставлення і палка любов, як до будь-якої іншої книги, але вона була предметом більшого переслідування й опору”.¹

Можна згадати кілька спроб, які були використані, щоб придушити чи знищити Біблію; коли ці спроби не вдалися, то хотіли бодай позбавити її Божественного авторитету. Римські імператори швидко довідалися, що християни заснували свою віру на Святому Письмі. Тому вони намагалися придушувати його або винищити. У 303 році Діоклетіан царським едиктом повелів, щоб кожен примірник Біблії був знищений вогнем. Він стратив так багато християн, знищив так багато Біблій, що коли християни замовкли на деякий час, перебуваючи у своїх схованках, він вважав, що насправді поклав край Святому Писанню. Він звелів викарбувати медаль з написом: “Християнську релігію знищено, поклоніння богам відновлено”. Але через декілька років Костянтин сів на престолі й перетворив християнство в державну релігію.

Протягом середньовіччя схоласти поставили символ віри понад Біблію. Незважаючи на те, що більшість з них ще прагнула підтримувати символ віри Святим Писанням, традиція ставала все більш і більш важливою. Державна церква взяла на себе обов'язок пояснювати Святе Писання, дослідження Біблії рядовими членами було обмежене, до нього ставилися з підозрою, якщо не з цілковитою заборонаю.

В час Реформації, коли Біблію було перекладено на народну мову, державна церква наклала суворі обмеження, які забороняли читати Біблію на тій підставі, що рядові члени нібито нездатні її тлумачити. Читач не повинен був намагатися тлумачити її для себе. Багато хто віддав своє життя просто тому, що був послідовником Христа і вірив у Святе Писання. Були навіть закони, які забороняли видавати Біблію.

Цікаво відзначити у зв'язку з цим, що Вольтер, відомий французький атеїст, який помер у 1778 році, провіщав, що через сто років від його часу християнство зникне.

Але ні імперський указ, ні церковні обмеження не досягли мети – знищити Біблію. Чим більшими були зусилля для здійснення такого знищення, тим більшим було поширення Біблії. Остання

спроба позбавити Біблію її авторитету – це зусилля понизити її до рівня всіх інших стародавніх релігійних книг. Але якщо Біблія повинна набувати поширення, тоді треба довести, що вона не володіє надприродним авторитетом. Проте Біблія продовжує володіти надприродними силами, її читають мільйони віруючих у всьому світі, вона перекладається сотнями мов. Факт незнищувальності Біблії переконливо говорить – вона є втіленням Божественного об'явлення.

IV. ДОКАЗ ІЗ ХАРАКТЕРУ БІБЛІЇ

Коли міркуємо про характер Біблії, ми змушені прийти до єдиного висновку: вона є втіленням Божественного об'явлення. Поміркуймо насамперед про зміст Біблії. Ця книга визнає особистість, єдність і триєдність Бога; вона звеличує святість і любов Бога; пояснює, що створіння – це безпосередня творчість Бога, створене за подобою Бога; представляє гріхопадіння людини як добровільний бунт проти об'явленої волі Бога; зображує гріх, як непростений, під осудом вічної кари; навчає про повновладне панування Бога у всесвіті; детально з'ясовує, що Бог забезпечив спасіння й умови, на яких його можна зазнати з досвіду; окреслює наміри відносно Ізраїлю і Церкви; передбачає події світу з суспільного, економічного, політичного і релігійного кута зору; зображає кульмінаційний момент всіх речей під час другого приходу Христа – воскресіння мертвих, суди, Тисячолітнє царство і вічний стан. Безсумнівно, що ця книга походить з руки вічного Бога.

Поміркуймо, по-друге, про єдність Біблії. Хоч її писали приблизно сорок різних авторів упродовж майже 1600 років, Біблія – це одна книга. Вона має одну доктринальну систему, одну моральну норму, один план спасіння, одну програму віків. Неодноразові її розповіді про ті самі випадки чи вчення не є суперечливі, а гармонійно доповнюючі. Наприклад, напис на хресті безсумнівно був ось такий: “Це Ісус Назарянин, Цар Юдейський”. Матвій говорить: “Це Ісус, Цар Юдейський” (27:37); Марко говорить: “Цар Юдейський” (15:26); Лука говорить: “Це Цар Юдейський” (23:38); Іван говорить: “Ісус Назарянин, Цар Юдейський” (19:19). Закон і благодать гармонізуються, коли ми зрозуміємо точну природу й мету кожного. Розповіді про лихих людей і народів необразливі, навіть корисні, коли звернути увагу, що вони записані, щоб їх осудити. Доктрина про Святого Духа знаходить свою гармонізацію в поступовому характері об'явлення цієї правди. На протипагу магометанським, зороастрьським і буддйським писанням, які, головним чином, є збірниками різних матеріалів без початку, середини й кінця, – Біблія є дивовижним єдиним цілим.

Беручи до уваги зміст і єдність Біблії, ми зобов'язані зробити висновок, що Біблія – це втілення Божественного об'явлення. Які люди могли б дати початок такому світові і поглядові на життя? Які автори могли б висловити це в такій гармонійній і послідовній формі? Паше (Pache) заявляє: “Тільки Господь, для Якого час не має значення, може охопити швидким поглядом призначення всього всесвіту. Від вічності й до вічності Він Бог (Пс. 90:2). Він, так би мовити, відразу бачить ту вічність, що вже позаду нас і ту, що попереду нас. Він єдиний Той, Хто надихнув усе Святе Писання і Хто міг дати Біблії ту єдність перспективи, яку вона має”.²

V. ДОКАЗ ІЗ ВПЛИВУ БІБЛІЇ

Коран, Книга Мормонів, “Наука і здоров'я”, Зенд Авеста і класична література Конфуція – мали величезний вплив у світі. Але є величезна різниця в роді того впливу, який вони справили, в порівнянні із впливом Біблії. Перші приводили до невисокої думки про Бога і гріх, навіть до їх ігнорування. Вони викликали стоїчну байдужість до життя, просто обмежилися етикою і нормами поведінки. Біблія ж, навпаки, дала найвищі наслідки в усіх сферах життя. Вона привела до найвищих зразків творчості в галузі мистецтва, архітектури, літератури, музики. Вона вплинула на основні закони народів; було досягнуто великих суспільних реформ. Де в усьому світі є книга, яка хоч трохи порівнюється з нею в її корисному впливі на людство? Безсумнівно, це доказ, що вона є Божим об'явленням для нужденного людства. До того ж, вона ще має відроджуючий вплив на життя мільйонів окремих людей.

VI. ДОКАЗ ІЗ ЗДІЙСНЕНОГО ПРОРОЦТВА

Вищевисловлений погляд належить нібито до доказу, який стосується характеру Біблії, але через свою унікальність він розглядається тут окремо. Факт провісного пророцтва був установлений в II розділі, але зараз ми розглянемо його для того, щоб довести, що Біблія – це втілення Божественного об'явлення. Тільки Бог може об'явити майбутнє, а пророцтво, так як воно стосується провіщення, – це чудо пізнання. Здійснене пророцтво вказує, що автори пророцтва володіли в якийсь спосіб надприродними розумовими здібностями. Апостол Петро говорить про це, висловлюючись про старозаповітних пророків: “а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святим” (2 Петр. 1:21). Якщо зможемо довести, що пророцтва Старого Заповіту здійснилися в деталях, зможемо довести й Божественне об'явлення. Поміркуймо над деякими пророцтвами.

Пророцтва відносно розпорошення Ізраїлю докладно здійснилися

(Пов. Зак. 28:15-68; Єр. 15:4; 16-13; Ос. 3:4). У здійсненні цих пророцтв Самарія мала бути зруйнована, а Юдея збережена (1 Цар. 14:15; Іс. 7:6-8; Ос. 1:6 і далі); Юдея і Єрусалим, хоча врятовані від асирійців, мали потрапити до рук вавилонців (Іс. 39:6; Єр. 25:9-12); руїна Самарії мала бути остаточною (Мих. 1:6-9), а Єрусалим мав бути відреставрований (Єр. 29:10-14); ім'я справжнього реставратора Юдеї було провіщено (Іс. 44:28; 45:1); мідійці та перси мали повалити Вавилон (Іс. 21:2; Дан. 5:28); місто Єрусалим і храм мали бути відбудовані (Іс. 44:28).

Пророцтва відносно поганських народів також здійснилися. Пророцтва здійснилися відносно Вавилону, Тиру, Єгипту, Аммону, Моаву, Едому і Філістії (Іс. 13-23; Єр. 46-51). Особливо здійснилися пророцтва відносно чотирьох світових імперій, згаданих у Дан. 2 і 7. Певні частини пророцтва, пов'язані з четвертим царством, здійсняться явно в майбутньому і ведуть нас до повернення Христа, решта вже здійснилася. Здійснилося також пророцтво докладної боротьби між Сирією і Єгиптом після поділу імперії Олександра Великого. Співвідношення передбачень у книзі Дан. 11 з фактами історії такі докладні, що опоненти надприродного, залишаючись догматиками у своїх твердженнях, заявляють, що це історія, а не провіщення. На основі цього припущення вони датують постання книги Даниїла в 168-65 рр. до Р.Х. Проте ті, хто вірить у надприродне об'явлення Бога, продовжують твердити: в цьому розділі маємо один з найпереконливіших доказів, що в Біблії - втілення Божественного передбачення, а не запис вже минулих подій, створених з метою побожного обману.

У Біблії є багато інших передбачень, які можна було б згадати, як доказ до вищесказаного. Наприклад, збільшення знання і подорожування в останні дні (Дан. 12:4), продовження воєн і воєнних чуток (Мт. 24:6 і далі), зростання зла (2 Тим. 3:1-13), збереження залишку Ізраїлю (Рим. 11:1-5, 25-32), ворушіння оцих сухих костей і їхнє повернення до національного й духовного життя (Єз. 37:1-28). Яка людина могла б передбачити й провістити будь-що з цього? Це ще раз доводить - в Біблії маємо втілення Божественного об'явлення.

VII. ПРЕТЕНЗІЇ САМОГО ПИСАННЯ

Біблія претендує на те, що вона є не тільки Божим об'явленням, а й безпомилковим записом - розповіддю того об'явлення. Про безпомилковість Святого Писання поміркуємо пізніше. Тут ми зацікавлені його власною претензією на те, що воно є Божим об'явленням. Але з самого початку ми стикаємося з запереченням,

яке ставить під сумнів те, що свідчення Святого Писання є достатнім доказом, що воно – Божественне об'явлення. Та чи саме це свідчення не є під підозрою? Якщо ми зможемо довести істинність книг Біблії і правдивість речей, про які вони повідомляють на різні предмети, ми будемо виправдані за прийняття їхнього свідчення в їх же власних інтересах. Якщо перевірили вірчі грамоти посла й переконалися в правдивості відносно його повноважень, тоді можемо також прийняти його особисті твердження відносно повноважень і джерела його інформації.

Нам часто трапляються такі твердження, як ось ці в П'ятикнижжі: "І говорив Господь до Мойсея, кажучи" (Вих. 14:1; Лев. 4:1; Числ. 4:1; Пов. Зак. 32:48). Йому було наказано записати в книзі те, що Бог йому сказав (Вих. 17:14; 34:27), і він це виконав (Вих. 24:4; 34:28; Числ. 33:2; Пов. Зак. 31:9, 22, 24). Подібно до цього говорять пророки: "Бо говорить Господь" (Іс. 1:2); "І сказав Господь до Ісаї" (Іс. 7:3); "Отак каже Господь" (Іс. 43:1); "Слово, що було до Єремії від Господа, кажучи" (Єр. 11:1); "Сталося Господнє слово до Єзекіїля" (Єз. 1:3); "Слово Господнє, що було до Осії" (Ос. 1:1); "Слово Господнє, що було до Йоїла" (Йоїл 1:1). Дехто заявляє, що тверджень, подібних до цих, в Старому Заповіті є понад 3800. Таким чином, Старий Заповіт претендує на те, що він є об'явленням від Бога.

Автори Нового Заповіту також стверджують, що вони проголошують Божу вістку. Апостол Павло заявляє, що ті речі, про які він писав, – це Господня заповідь (Божі повеління) (1 Кор. 14:37); те, що він проповідував, люди повинні сприймати, як справжнє Слово Боже (1 Сол. 2:13); що спасіння людей залежить від віри в доктрини, яких він навчав (Гал. 1:8). Апостол Іван навчає, що його свідчення – це Боже свідчення (1 Ів. 5:10). Апостол Петро хотів, щоб його читачі "пам'ятали слова, що святі пророки давніше звістили... і заповіді Господа й Спасителя, що одержали через... апостолів" (2 Петр. 3:2). Автор до Євреїв передбачає суворішу кару для тих, хто відкинув спасіння, яке було підтвержене йому тими, хто чув Христа, ніж та, яка впала на порушників Мойсеєвого Закону (Євр. 2:1-4).

Сила доказів є акумулятивна. Якщо зважимо кожен доказ, представлений в цьому розділі, то не зможемо прийти до висновку, що кожен з них є завершальним. Але якщо дозволимо кожному доказові внести свою крихту правди, тоді будемо змушені прийти до висновку, що Біблія – це втілення Божественного об'явлення. Визнавши цю ідею за доведену, маємо підоснову досліджувати інші предмети бібліології.

VI

ІСТИННІСТЬ, ВІРОГІДНІСТЬ І КАНОНІЧНІСТЬ КНИГ БІБЛІЇ

Коли приймемо той факт, що в Біблії маємо втілення Божественного об'явлення, ми негайно цікавимося характером тих документів, що передають це об'явлення. Ми відразу ж бажаємо знати, чи декілька книг Біблії є істинні, достовірні й канонічні. Ось до цього тепер і звертаємося.

I. ІСТИННІСТЬ КНИГ БІБЛІЇ

Під істинністю маємо на увазі факт, що книга написана особою чи особами, чиє ім'я вона й носить; якщо ж вона анонімна, тоді ім'я тієї особи чи осіб, яким приписана її стародавня традиція, може вказати на час написання книги. Книга вважається підробленою або фальшивою, коли вона не написана в той час, до якого вона була приписана, або не написана автором, якого вона визнає. Книга вважається вірогідною, коли розповідає про факти так, як вони дійсно сталися. Перекрученою вважається тоді, коли її текст був будь-яким чином змінений.

Той факт, що книги Старого й Нового Заповітів вірогідні й істинні, можна довести в наступний спосіб.

A. Істинність книг Старого Заповіту

Для повного огляду доказів студент повинен звернутися до наукових праць, які розглядають питання вступу до Старого Заповіту. Тепер ми можемо окреслити цей предмет тільки у його загальних рисах. До Святого Писання Старого Заповіту треба підходити в його потрійному поділі: Закон (Law), Пророки (Prophets) і Кетубім (Kethubhim - Писання).

1. Істинність книг Закону. Новітня критика заперечує Мойсеєве авторство П'ятикнижжя. Документальні гіпотези ділять авторство цих книг на Єговістський, Елогістський, П'ятикнижний і Священицький кодекси з багатьма редакторами.¹ Стисло вкажемо на докази Мойсеєвого авторства П'ятикнижжя. По-перше,

загальновідомо, що велика частина людей могла читати й писати ще в епоху Гаммурабі; родовідні таблички і списки були відомі у Вавилонії століття перед Авраамом; дуже можливо, Авраам приніс з собою клинописні таблички, що містили такі дані, з Гарану до Ханаану, і що таким шляхом Мойсей міг стати їхнім власником. Отже, чи тому, що Мойсей мав доступ до таких даних, чи тому, що знав це з усного передання, чи що мав безпосереднє об'явлення від Бога, а може, через поєднання цього всього, консервативні теологи завжди вважали, що Мойсей написав книгу Буття.

До того ж, в решті П'ятикнижжя Мойсея неодноразово зображено як автора написаного. Він мав написати це (Вих. 17:14; 34:27), і він це написав (Вих. 24:4; 34:28; Числ. 33:2; Пов. Зак. 31:9; 24). Те, що він написав, описано як "слова цього Закону" (Пов. Зак. 28:58), "книга цього Закону" (Пов. Зак. 28:61), "ця книга" (Пов. Зак. 29:19, 25), "ця книга Закону" (Пов. Зак. 29:20; 30:10; 31:26), "слова цього Закону" (Пов. Зак. 31:24). Крім того, тринадцять разів поза П'ятикнижжям у Старому Заповіті Мойсея представлено як автора написаного твору. Його названо "книга Мойсеєвого Закону" (Іс. Н. 8:31; 23:6; 2 Цар. 14:6), "Мойсеїв Закон" (1 Цар. 2:3; 2 Хр. 23:18; Дан. 9:11), "Мойсеєва книга" (Неем. 13:1).

У Новому Заповіті наш Господь часто говорить про "Мойсея", як про написаний твір – П'ятикнижжя (Лк. 16:29; 24:27; Ів. 7:19). Він приписує Мойсеєві різні вчення в П'ятикнижжі (Мт. 8:4; 19:7; Мр. 7:10; 12:26; Ів. 7:22 і далі). Один раз Він говорить про Мойсеєві "писання" (Ів. 5:47). Різні автори Нового Заповіту говорять про "Мойсея", як про книгу (Дії Ап. 15:21; 2 Кор. 3:15) і як про "Закон Мойсея" (Дії Ап. 13:39; 1 Кор. 9:9; Євр. 10:28; Ів. 1:45). Вони також приписують Мойсеєві деякі вчення в П'ятикнижжі (Дії Ап. 3:22; Рим. 9:15; Євр. 8:5; 9:19).

Можна згадати і про інший внутрішній доказ, який підтверджує Мойсеєве авторство П'ятикнижжя. Автор, безсумнівно, був очевидцем розповіді про вихід. Він виявляє обізнаність із країною Єгипту, її географією, флорою і фауною; він вживає кілька єгипетських слів, покликується на звичаї, які сягають другого тисячоліття до Р.Х.. Гарсіон робить висновок:

"П'ятикнижжя – це однорідна композиція п'яти книг, а не нагромадження окремих і, може, тільки випадково поєднаних творів. В ньому описано, на загальновизнаному історичному тлі, спосіб, в який Бог об'явив людям і вибрав Ізраїль для особливого служіння і свідчення в світі в ході людської історії. Мойсеєва роль у формуванні цього літературного тіла – збірника – видатна, але й не без доброї підстави йому

дається місце високої шани в зростанні епосу Ізраїлевої державності та шанобливого ставлення, яке йому виявляють і євреї, і християни, як великому посередникові стародавнього закону”.²

2. *Істинність книг пророків.* Євреї говорять про перших пророків і пізніших пророків. До перших пророків належать книги: Ісуса Навина, Суддів, 1 і 2 Самуїлова, 1 і 2 Царів; до пізніших належать книги: Ісаї, Єремії, Єзекїїля і так звані Малі Пророки. По-перше, розглядаючи перших пророків, ми не бачимо жодної підстави відкидати традиційний погляд, що Ісус Навин написав книгу, яка носить його ім'я, ані що Самуїл написав книгу Суддів. Книга Суддів написана після заснування монархії (19:1; 21:25), але до Давидового вступу на престол (1:21; 2 Сам. 5:6-8). В 1 Хр. 29:29 читаємо про речі, “описані в історії провидця Самуїла, в історії пророка Натана, в історії прозорливця Гада”. Відповідним чином, традиція вважала себе виправданою за приписання 1 Сам. 1-24 Самуїлові, а 1 Сам. 25-2 Сам. 24 Натанові і Гадові. Пророка Єремію звичайно вважалось за автора книг Царів; принаймні автор цих книг був його сучасником. Книги Царів говорять про книги “Соломонових діл” (1 Цар. 11:41), “Книгу Хроніки царів Ізраїлевих” (1 Цар. 14:19) і “Книгу Хроніки царів Юдиних” (1 Цар. 14:29); в них є часті вставки записів очевидців в розділах про Іллю, Елисея, Міхея (Micaiah), в яких вживається давніший матеріал.

По-друге, пізніші пророки також істинні.³ Сказано, що діла й чесноти Єзекії, “описані у видіннях пророка Ісаї” (2 Хр. 32:32). Також сказано, що пророк Ілля описав “діла Уззійї” (2 Хр. 26:22). Пророцтво Ісаї приписане йому (1:1). Ісус і Його апостоли говорять про писання Ісаї, приписуючи йому навіть суперечливі частини (Мт. 8:17; Іс. 53:4; Лк. 4:17 і далі; Іс. 61:1; Ів. 12:38-41; Іс. 53:1 і 6:10). Єремії було наказано: “Напиши собі всі ті слова, що тобі говорив Я, до книги” (Єр. 30:2), і сказано: “Написав Єремія все те лихо, що прийде на Вавилон” (Єр. 51:60). Безсумнівно, Барух був “секретарем” великої частини його праці (Єр. 36; 45:1). Єзекїїлеві також було наказано писати (Єз. 24:2; 43:11), як і Авакумові (Ав. 2:2). Консервативні теологи звичайно вважають, що імена, які знаходяться у вступних віршах пророчої книги, мали на увазі вірно передати ім'я автора тієї книги. Навіть ім'я Малахії, мабуть, малось на увазі бути і ім'ям, і назвою книги, а не як посилання на 3:1.

3. *Істинність Кетубім.* Останні книги поділені на три групи: поетичні, що складаються з Псалмів, Приповістей Соломонових і Йова; Мегілот (Megilloth) (п'ять зwoїв, які читали на релігійно-народних урочистостях), складаються з Пісні над Піснями (Пасха),

Рут (П'ятидесятниця), Плачу Єремії (Річниці спустошення храму), Еклезіяста (Свята Кучок), Естер (Свята Пурім); непророчі історичні книги охоплювали: Даниїла, Ездру, Неемію і Хроніку (Літопис). Тут варто дещо відзначити. Щодо Псалмів і творів Соломона, ми читаємо про "писання Давида"... і "писання його сина Соломона" (2 Хр. 35:4). Хоч заголовки Псалмів не є частиною оригінального тексту, їх звичайно вважають за правильні. Зі 150 Псалмів 100 приписані відомим авторам: 73 – Давидові, 11 – сином Кореєвим, 12 – Асафові, 2 – Соломонові, по одному Етанові і Мойсеєві. Решта – анонімні. Згідно з заголовками в книзі Приповістей Соломонових, Соломон був автором розділів 1-24. Він також автор розділів 25-29, хоча ці розділи переписані з його писання людьми Єзекії. Розділ 30 приписаний Агурові – синові Якеєвому, розділ 31 – цареві Лемуїлові. Книга Йова не подає нам імені автора, хоч не можна вважати неймовірним, що її написав сам Йов. Ми вважаємо, що книга вірно розповідає про переживання людини Йова за часів патріархів, що вона не є просто поетичною фікцією. Хто, як не сам Йов, міг вірно розповісти про свої власні переживання і прислів'я, про промови Еліфаза, Білдада, Цофара, Елігу і Бога?

Пісня над Піснями також приписана Соломонові (1:1), немає підстав ставити під сумнів правдивість його авторства. Арчер пише: "Стала традиція християнської Церкви аж до сучасності вважала, що Пісня над Піснями (Контікли) – це істинний твір Соломона".⁴ Книга Рут часто пов'язується з книгою Суддів і, мабуть, була написана тією самою людиною, що написала й книгу Суддів, можливо, Самуїлом. Хоч, як робить спостереження Давіс, "цього не можна підтвердити".⁵ Через те що в книзі Рут згадане ім'я Давида (Рут 4:22), а не Соломона, є підстава датувати книгу не пізніше епохи Давида.

Заголовок книги Плачу в наших Бібліях приписує її Єремії, і традиція завжди її приписувала цьому пророкові. У формі вислову і в загальному доказі вона тісно пов'язана з книгою пророка Єремії, тому ми можемо з певністю приписувати її цьому авторові. Про книгу Еклезіястову сказано, що це "Книга Проповідника, сина Давидового, царя в Єрусалимі" (1:1), за цим висловом консервативні теологи мали на увазі нікого іншого, як Соломона. Там є згадка про незрівнянну мудрість автора (1:16) і його великі діла, які він здійснив (2:4-11). До епохи Реформації ця книга приписувалася Соломонові за спільною згодою всіх єврейських і християнських теологів, більшість консервативних теологів і досі приписує її йому, хоча є мовознавчі докази, що вона, можливо, була написана кимось іншим, а не Соломоном.

Книга Естер могла бути написана євреєм Мордехаєм, якому найкраще були відомі факти, подані в цій книзі, хоча 10:2 і наступні

наводять докази проти цього ставлення. Вгіткомб робить висновок: "Автор, мабуть, був єврей, який жив у Персії в епоху згаданих подій "Автор, мабуть, був єврей, який жив у Персії в епоху згаданих подій "Автор, мабуть, був єврей, який жив у Персії в епоху згаданих подій (2:23; 9:20; 10:2)".⁶ Критики схильні погоджуватися, що вона була написана перським євреєм, оскільки там відсутні риси її написання в Палестині. Спосіб висловлювання, за загальним визнанням, пізній, який можна порівняти до Ездри, Неемії і Хроніки.

Книга Даниїла, безсумнівно, була написана державним діячем, чие ім'я вона й носить. Автор називає себе Даниїлом і пише від першої особи (7:2; 8:1, 15; 2:9; 10:2). Далі Даниїлові було наказано зберегти цю книгу (12:4). В книзі помітна єдність, ім'я Даниїла з'являється від початку до кінця. Ісус приписав її Даниїлові (Мт. 24:15). Консервативні теологи датують цю книгу VI ст. до Р.Х., однак через відкинення провісного пророцтва сучасні критики звичайно відносять цю книгу до періоду Маккавеїв і датують її між 168-165 до Р.Х.

Книга Ездри, безперечно, була написана писарем Ездрую. Через те що деяка частина книги написана від першої особи однини людиною, яка ототожнила себе з Ездрую (7:28; 7:1) і має риси єдності, з цього логічно виходить, що й решта її також написана ним.⁷

Книга Неемії, безсумнівно, була написана Неемією, чашником перського царя. Це зрозуміло зі вступних слів: "Слова Неемії, Гахаліїного сина" (1:1) і з того факту, що автор говорить від першої особи багато разів. Вона була написана в часі Малахії між 424-395 до Р.Х. Критики зараховують книги Літопису (Хроніки) до нижчого рівня, аніж книги Царів. Підставою для цього, здається, є те, що тоді як книги Царів торкаються пророчих аспектів історії, книги Хроніки торкаються більш священницьких аспектів. Традиція приписала ці книги Ездрі. Розташування книг в Каноні, завершення історії власне у той момент, де Ездра починає, і стиль роблять це авторство можливим, якщо не ймовірним. Вони, мабуть, написані приблизно 450-425 до Р.Х., до Ездри.

Б. Істинність книг Нового Заповіту

Тут знову потрібно скерувати студента до праць відносно вступу до Нового Заповіту для повного викладу,⁸ хоч і тут можна звернути увагу на кілька фактів. Критика все більше й більше повертається до традиційного погляду відносно дати й авторства кількох книг. Є підстави думати, що Синоптичні Євангелії написані в такому порядку: Матвій, Лука, Марко. Оріген часто цитував їх за цим порядком, а Клемент Олександрійський ще до нього ставив

Євангелії, що містять родоводи, першими, на основі традиції, яку він отримав від старших своїх попередників.⁹ Цей погляд підтримує міркування, що Євангелії виникли з обставин і випадків часу. Традиція твердить: впродовж п'ятнадцяти років Матвій проповідував у Палестині, після цього пішов служити чужоземним народам. На основі відомої заяви в творі Папія, що "Матвій склав Логію гебрайською (тобто арамейською) мовою", ми повинні твердити: найбільш природно припускати, що коли Матвій залишив Палестину, він залишив і цю арамейську Євангелію приблизно 45 року; трохи пізніше, близько 50 року, він також написав Євангелію грецькою мовою, для своїх нових слухачів, яка дійшла аж до нас. Існує загальна згода, що другу Євангелію написав Іван Марк. З огляду на обставини того часу і на внутрішнє свідчення, що впливає з суті справи, відносимо цю Євангелію до 67 або 68 року. Існує ще й загальна згода, що третю Євангелію написав Лука, улюблений лікар. Вона, мабуть, написана 58-ого року.

Дехто відкидає Євангелію від Івана тому, що вона проголошує Божество Христа. Говорять, що синоптики не виявляють такої віри відносно Нього протягом першого століття. Але це невірно, бо в Синоптичних Євангеліях Він не є меншим Божеством, як і в Євангелії від Івана. Виявлення папіруса 52, який містить в собі 5 віршів Євангелії від св. Івана, датованого першою половиною другого століття, багато спричинилося до підтвердження традиційної дати Євангелії від Івана. Metzger пише: "Коли б цей маленький фрагмент був відомий в середині минулого століття, школа критики Нового Заповіту, яку надихнув блискучий тьобінгенський професор Фердинанд Християн Баур, не могла б аргументувати, що четверта Євангелія не була написана аж приблизно до 160 року".¹⁰

Книгу Дії Святих Апостолів сьогодні майже всі приписують Луці, який написав третю Євангелію. Десять так званих Павлових Послань сьогодні, головним чином, приписані апостолові Павлові. Сумніву, з огляду на стиль, піддаються тільки "Пасторські послання". Але стилістичні зміни можуть бути завдяки зміні в змісті послання і віці автора.

Послання до Євреїв безіменне, невідомо, хто його написав. Воно, безсумнівно, було написане освіченим християнином між 67 і 69 роками. Послання Якова і Юди, безсумнівно, написані двома братами Ісуса. Перше і друге послання Петра написані апостолом Петром. Дехто піддає сумніву друге послання Петра на підставі його стилю. Але апостол Петро міг мати Силуана за секретаря, який писав перше послання під його диктування (1 Петр. 5:12), і мав деяку допомогу з манерою вислову; друге послання апостол Петро вже міг написати і без допомоги.

Три послання Івана і Об'явлення написані апостолом Іваном. Різницю в стилі книги Об'явлення, в порівнянні з посланнями, можна пояснити в той самий спосіб, що й різницю в першому і другому посланнях апостола Петра. Тобто хтось міг допомогти йому написати послання, а вже книгу Об'явлення він написав сам. До того ж, сам зміст зумовив би стилістичну відмінність. Вищесказане анітрохи не впливає на питання натхнення, бо ми наводили докази на підтвердження натхнення остаточного наслідку, що був досягнутий, а не на підтвердження натхнення людини як такої.

II. ВІРОГІДНІСТЬ КНИГ БІБЛІЇ

Книга вважається вірогідною, коли правдиво розповідає про питання, які трактує. Говоримо, що вона перекручена тоді, коли її сучасний текст відмінний від оригіналу. Отже, вірогідність охоплює як ідеї правдивості записів, так і ідеї чистоти тексту. Стисло треба сказати дещо на цей предмет відносно Старого й Нового Заповітів.

A. Вірогідність книг Старого Заповіту

Вона установлюється двома великими фактами:

1. *Доказ Христового схвалення Старого Заповіту.* Христос сприйняв книгу Старого Заповіту, яка правдиво розповідає про події і доктрини, які вона трактує (Мт. 5:17 і далі; Лк. 24:27, 44 і далі; Ів. 10:34-36). Він, безсумнівно, підтвердив кілька головних вчень Старого Заповіту як правдиві, наприклад, що Бог створив всесвіт (Мр. 13:19), безпосереднє створення людини (Мт. 19:4 і далі), особистість сатани і його зловбий характер (Ів. 8:44), знищення світу потопом у час Ноя (Лк. 17:26 і далі), знищення Содому і Гоморри і врятування Лота (Лк. 17:28-30), об'явлення Бога Мойсеєві біля вогняного куща (Мр. 12:26), Мойсеєве авторство П'ятикнижжя (Лк. 24:27), постачання манни в пустині (Ів. 6:32), існування скинії (Лк. 6:3 і далі), переживання Йони усередині великої риби (Мт. 12:39 і далі), єдність книги Ісаї (Мт. 8:17; Лк. 4:17 і далі). Якщо Ісус був Богом, Який з'явився в тілі, Він знав факти. Якщо Він знав їх, то Він не міг пристосуватися до будь-яких помилкових поглядів Своєї доби відносно питань такої основної ваги, і бути чесним. Тому Його свідченням треба визнати за правдиве, бо інакше Його треба відкинути, як релігійного вчителя.

2. *Доказ, виведений з історії і археології.* Історія подає багато доказів правильності біблійних зображень життя в Єгипті, Асирії, Вавилонії, Мідіє-Персії тощо. Писання згадує поіменно кілька володарів цих країн, але ніхто з них не представлений у спосіб, який

би суперечив тому, що про нього відомо з історії. Сказано, що Салманассар IV обліг місто Самарію, але сирійський цар, нам тепер відомий як Саргон II, сказано, переселив людей до Асирії (2 Цар. 17:3-6). Історія доводить, що він царював 722-705 рр. до Р.Х. Його згадано по імені в Біблії тільки один раз (Іс. 20:1). Ні Валтасар (Дан. 5:1-30), ні мідянин Дарій (Дан. 5:31-6:28) вже більше не вважаються вигаданими особами.

Археологія також постачає багато підтверджень біблійних розповідей. Вавилонська "Епіка творіння", хоч ледве чи є підтвердженням розповіді книги Буття, доводить, що ідея особливого творіння була дуже поширена в ранні часи. Це саме можна сказати і про Вавилонські легенди гріхопадіння. Більш важливою є табличка, знайдена у Вавилоні, яка містить розповідь про потоп, що має помітні подібності з біблійним описом. До так званого бою царів (Бут.14) вже більше не можна ставитися з підозрою, бо написи в Ефратській долині доводять: чотири царі, згадані в Біблії, що об'єдналися для експедиції, - це історичні особи. Таблички Нуцу проливають світло, чому Сара і Рахіль дали своїх служниць своїм чоловікам. Єгипетські ієрогліфи вказують, що письмо було відоме більше, ніж за тисячу років до Авраама. Археологія також підтверджує, що Ізраїль жив у Єгипті, що ті люди були під ярмом цієї країни, врешті вийшли з нього. Гетти, чиє існування навіть ставилося під сумнів, були могутнім народом в Малій Азії і в Палестині в той час, на який вказує Біблія. Таблички Тель-ель-Амарна дають докази про достовірність книги Суддів. У той час як наука археології робить успіхи, немає сумніву, що виявиться більше інформації, яка підтвердить точність біблійних даних.

Б. Вірогідність книг Нового Заповіту

Її можна довести чотирма великими фактами:

1. *Автори Нового Заповіту були компетентні.* Вони володіли здатністю свідчити і вчити про Божественну правду. Матвій, Іван і Петро були учнями Христа й очевидцями Його діл і вчення (2 Петр. 1:18; 1 Ів. 1:1-3). Марко, згідно Папія, був перекладачем апостола Петра і точно записав те, що він пригадав із вчення апостола Петра (Папій (бл. 60-130), ієропольський єпископ у Фрігії, Малій Азії). Лука був супутником апостола Павла і, за свідченням Іринея, записав в книзі усну Євангелію, яку той благовістив. Апостол Павло, безсумнівно, покликаний і призначений Христом, твердив, що він отримав свою Євангелію безпосередньо від Бога (Гал. 1:11-17). Яків і Юда були братами Христа, їхнє благовістя досягло нас із їхніх Послань. Всі вони отримали дар Святого Духа, тому писали не

просто з пам'яті або користувалися усними й писаними свідченнями та духовною проникливістю, а одержали від Святого Духа здатність для своїх завдань.

2. *Автори Нового Заповіту були чесні.* Моральний тон їхніх писань, їхнє явне ставлення до правди, докладність їхніх розповідей вказують, що вони не були навмисними неправдомовцями, а чесними людьми. Це саме очевидно з того факту, що таке свідчення піддавало небезпеці всі їхні світські інтереси, суспільне становище, матеріальний добробут, навіть життя. Що спонукало б їх вигадати таку небилицю, яка засуджує всяке лицемірство і є протилежністю всім їхнім успадкованим переконанням, якщо вони мусили заплатити таку ціну за це?

3. *Писання їхні гармонізуються одне з одним.* Синоптики не заперечують, а доповнюють один одного. Деталі Євангелії від Івана і перші три Євангелії можна об'єднати в одне гармонійне ціле. Дії Апостолів подають історичне тло для десяти послань апостола Павла. Пасторських послань не треба припасовувати до Дій Апостолів, бо в жодному з них не натякається, що вони належать до доби Дій. Послання до Євреїв і загальні послання, як і книгу Об'явлення, можна без жодного порушення змісту приписати до першого століття. Писання Нового Заповіту також доктринально гармонізуються одне з одним. Христос – Божество як у синоптиків, так і в Євангелії від Івана. Апостоли Павло і Яків не суперечать один одному, а представляють віру й діла з різних кутів зору. В них є відмінність у підкреслюванні (певних правд), а не в основній концепції. Там є прогрес у розвиткові доктрин від Євангелій до Послань, але немає протиріччя. Двадцять сім книг Нового Заповіту представляють гармонійну картину Ісуса Христа і Його діл. Це подає докази на підтвердження правдивості даних Святого Писання.

4. *Розповіді їхні погоджуються з історією і досвідом.* У Новому Заповіті є багато посилань на сучасну історію: перепис, коли Квіріній був намісником Сирії (Лк. 2:2), дії Ірода Великого (Мт. 2:16-18), Ірода Антипи (Мт. 14:1-12), Ірода Агріппи I (Дії Ап. 12:1), Галліона (Дії Ап. 18:12-17), Ірода Агріппи II (Дії Ап. 25:13-26:32) тощо, але досі ніхто не зміг довести, що біблійній розповіді суперечить хоча б один єдиний факт з інших джерел. Відносно всемогутнього і люблячого Бога, чуда не тільки можливі, а й ймовірні. Фізичні чуда тепер не відбуваються часто, вони непотрібні в тому значенні, в якому вони були потрібні колись. У прадавні часи вони були розраховані на те, щоб підтверджувати Боже об'явлення;

після утвердження християнства, вони більше не потрібні для цієї цілі. Духовні ж чуда відбуваються й досі безліч разів. Ось тому можемо сказати: немає нічого в досвіді або історії, що заперечувало б розповідям Євангелій або Писань.

III. КАНОНІЧНІСТЬ КНИГ БІБЛІЇ

Знову ж і це дослідження повинно бути дуже загальне. "Канон" – слово грецьке. По-перше, воно означає очеретяну палицю чи просто палицю. Згодом почало означати вимірювальну палицю, пізніше – правило, мірило, стандарт. По-друге, означає авторитетне рішення церковного собору. По-третє, так як стосується Біблії, воно означає ті книги, які були зміряні (перевірені), визнані за достатні і схвалені, як натхненні Богом.

A. Канонічність книг Старого Заповіту

Розгляд окремих книг ми знову змушені залишити для Біблійного вступу, тут же потрібно зробити кілька спостережень. Троякий поділ книг Старого Заповіту на Закон, Пророки і Кетубім не натякає на три періоди канонізації. Книги П'ятикнижжя поміщені разом на початку Старого Заповіту, бо вважалось, що їх написав Мойсей. До книг пророків зараховані такі книги, які, вважалось, написані людиною, що активно служила як пророк. Даниїл мав пророчий дар, проте він активно не служив як пророк, тому його книгу поміщено в третій групі. Книги Кетубім поділені відповідно до змісту чи мети, для якої їх вживалось. Псалми, Книга приповістей Соломонових, книга Йова класифіковані як поетичні через їхній літературний характер. Пісня над Піснями, Рут, Плач Єремії, Екклезіястова, Естер названі Мегілот (П'ять Звоїв), їх читали на єврейських святах Пасхи і П'ятидесятниці, під час посту 9-го Авіва, під час свята Кучок і свята Пурім, у вказаному порядку. Книги Даниїла, Ездри, Неемії, Хроніки класифіковані як непророчі історичні книги, їх написали люди, які не служили активно як пророки. Амос спочатку не був пророком, але Бог взяв його від отари й послав пророкувати своєму народові (Амоса 7:14 і далі). Таким чином, він став активно служити як пророк і слушно був зарахований до пізніших пророків.

Канонічність книг Екклезіяста і Пісні над Піснями не була завершена аж до засідання собору в Ямнії (90 р. після Р.Х.),¹¹ тому дехто обстоює думку, що канон Старого Заповіту не був завершений аж до того часу, тому що дискусія відносно цих книг тривала навіть після цієї дати, десь до 200 р. після Р.Х. Якщо ж характер і кількість книг, які повинні утворювати нашу Біблію, не можна вирішити доти, доки всі погодяться щодо цього питання, ми ніколи не зможемо мати

авторитетного канону, чого дехто й хотів би, бо завжди є ті, хто прагне додати до канону або піддати сумніву ті книги, які вже включені. Відносно Старого Заповіту, так як ми маємо його сьогодні, можемо погодитися з поглядом Давида Кімхі (1160-1232) і Іллі Левіта (1465-1549), двома єврейськими теологами, які твердили, що остаточний збірник Старого Заповіту був завершений Ездрую і членами Великої Синагоги (тобто колегії зі 120 книжників і гебраїстів на чолі з Ездрую) в V столітті до Христа. Ще дещо можна сказати з приводу того, що робить цей погляд можливим. Йосип Флавій (37-101), який писав у кінці I століття після Р.Х., дотримався того самого поділу, що був у масоретському каноні.¹² Крім того, він указав, що канон був завершений за царювання Артаксеркса, що й відповідає часу життя Ездри.¹³ Отже, цілком правдоподібно, що Ездра остаточно упорядив священні книги Старого Заповіту, бо його названо “писарем” (учителем) (Неем. 8:1; 12:36), “учителем, знавцем Мойсеєвого Закону” (Езд. 7:6) і “учителем, що пише слова заповідей Господа та Його установи для Ізраїлю” (Езд. 7:11). Потім вже не складали канонічних писань від днів Артаксеркса, сина Ксеркса, аж до доби Нового Заповіту. Апокрифи, хоч поміщені в Септуагінті, ніколи не були прийняті до єврейського канону.

Б. Канонічність книг Нового Заповіту

Утворення канону Нового Заповіту не сталося як наслідок організованого зусилля, щоб його створити, а найімовірніше, він постав як результат очевидно справжнього характеру книг. Кілька широких принципів допомогли визначити, які книги треба визнати за канонічні. Апостольство було справою першорядної уваги. Автором книги мав бути або апостол Христа, або той, хто мав такі взаємини з апостолом, що міг піднести свою книгу до рівня апостольських книг. Іншим фактором у визначенні книги була її придатність до прилюдного читання. Третім фактором була її універсальність. Чи книга була універсально визнана християнським суспільством? Далі, зміст книги повинен бути такого духовного характеру, щоб дати їй право на це звання. І нарешті, книга повинна дати доказ, що вона натхненна Святим Духом.

Наприкінці II ст. всі книги, за винятком семи – послання до Євреїв, 2 і 3 послання до Івана, 2 послання до Петра, послання Юди, Якова й Об’явлення, так звані “антилегомени” (antilegomena – другоканонічні), були визнані за апостольські, а наприкінці IV ст. – всі 27 книг у нашому сучасному каноні були визнані всіма Церквами на Заході. Після Дамасінського собору в Римі (382) і третього собору в Карфагені (397) питання (схвалення) канону було завершено на

Заході. Близько 500-го року вся церква, яка користувалася грецькою мовою, нібито, також визнала всі книги в нашому сучасному Новому Заповіті. Від того часу це питання було завершене і на Сході. Проте, як вже було сказано раніше, мабуть, ніколи не було часу, щоб всі визнали цей загальний вердикт Церкви. Завжди були особи і менші групи людей, що піддавали сумніву право деякої частини книги чи книг мати місце в каноні.